

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA SOCIOLOGIE A ANDRAGOGIKY

Andragogická reinterpretace politiky

*Vyrovňávání se s politickými institucemi, vyrovňávání politických
institucí.*

The Political reinterpretation of Andragogy

*Balancing of the Political Institutions, balance of Political
Institutions.*

Bc. DAVID SURÝ

STUDIJNÍ ROK 2007 / 2008

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Dušan Šimek

OLOMOUC 2008

„Společnost nepatří jen politikům, vytváří ji každý, kdo se odhodlá na její tržiště myšlenek přijít. A řídit se nikoliv zpěvníkem, ale vlastní myslí, srdcem a svědomím . Bude-li má píseň pitomá, nebude o ni valný zájem a ještě se mi kde kdo vysměje. To už je holt riziko trhu. Ale jedno vám řeknu – nikde neplatí tolik jako tady: Prodělek je taky kšeft.“

Michal Horáček, O tajemství královny Krav

Prohlašuji tímto, že jsem tuto práci vykonal samostatně a uvedl v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použil.

V Olomouci dne.....

podpis.....

Klíčová slova:

andragogika jako věda, andragogika jako technologie, politika, politické instituce, moc, deliberativní teorie demokracie, agregativní teorie demokracie, teorie jednání, teorie elit, politické regulace, životní (možnosti) šance, politicko-administrativní subsystémy, veřejnost, třetí prostor, občanská společnost, veřejné mínění, média, demokracie.

Poděkování:

Chci poděkovat především vedoucímu práce doc. PhDr. Dušanu Šimkovi, ale také PhDr. Heleně Kubátové PhD., která mi na začátku práce určila směr. V neposlední řadě chci poděkovat všem, kteří mi při realizaci této práce podali pomocnou ruku. Velký dík také patří kolegům z KDU-ČSL a datového archivu Sociologického ústavu AV ČR.

Anotace:

Andragogická reinterpretace politiky

Vyrovňování se s politickými institucemi. Vyrovňování politických institucí.

Práce se zaměřuje na politiku a politické instituce v andragogických souvislostech. Politiku chápe na jedné straně jako systém možností a na straně druhé jako systém regulací a povinností. Prostor, který se pro andragogiku odkrývá, je především v chápání předmětu andragogiky jako vyrovňování se aktéra s politickými institucemi. Zde je sledována systémová rovina a regulační funkce politicko-administrativního subsystému. Druhá rovina andragogiky se zaměřuje na vyrovňování politických institucí aktérem, které je možné sledovat pomocí teorie demokracie v souvislosti s užívanými typy jednání. V tomto textu pracujeme s agregativní teorií, teorií elit a deliberativním pojetím demokracie, kdy je na základě výzkumného šetření vymezen prostor pro andragogickou intervenci.

Annotation:

The Political reinterpretation of Andragogy.

Balancing of the Political Institutions. Balance of Political Institutions.

The thesis focuses on politics and political institutions in relation to andragogy. Andragogy considers politics in two ways – as a system of opportunities and as a system of regulations and obligations. The space which opens up for andragogy lies mainly in understanding its subject as coping of a person involved with political institutions. The system level and the regulatory function of a political-administrative subsystem are observed. The next level of andragogy focuses on balancing the political institutions by a person involved which may be observed by the theory of democracy in connection with the used types of behaviour. In this text we work with the aggregative theory, the theory of elites and the deliberative approach to democracy where a space for andragogical intervention is delimited on the basis of a research.

1. Obsah

1. Obsah	7
2. Prolog	8
2.1. Konkretizace cílů a pozic aneb kde to vlastně jsme	9
3. Vymezení politiky	9
3.1. Souvislosti vymezení politiky	10
3.2. Vymezení politického systému a pokus o systemizaci společenských subsystémů	11
3.3. Koncepty politického systému	11
3.4. Geneze politické regulace	13
3.5. Současná podoba regulace	16
3.6. Stát, moc veřejná	17
3.7. Veřejnost	19
3.8. Občanská společnost	19
3.9. Kritéria sociálně politického jednání	22
3.10. Občanská společnost v České republice	24
3.11. Veřejné mínění a veřejný rozum	25
3.12. Rozlišení mínění, zvláště veřejného	26
4. Teorie sociálního jednání a demokracie	30
4.1. Deliberativní a agregativní pojetí demokracie	33
4.2. Demokratická teorie elit – Schumpeter	36
5. Sumarizace teoretických východisek	39
6. Explorace zkoumaných témat	40
6.1. Metoda explorace	40
6.2. Kategorizace explorovaných pojmů	41
6.3. fáze explorace	44
6.4. První explorovaný typ	44
6.4.1. Obecný zájem	44
6.4.2. Volby	45
6.5. Druhý explorovaný typ	45
6.5.1. Obecný zájem	45
6.5.2. Volby	46
6.6. Třetí explorovaný typ	46
6.6.1. Obecný zájem	46
6.6.2. Volby	47
7. Andragogická reinterpretace politiky (andragogika jako věda)	48
7.1. Vyrovnávající instituce	49
7.2. Vyrovnávání institucí - vyrovnávání se institucím	52
7.3. Andragogika jako technologie: prostor pro intervenci	53
7.4. Andragogika jako technologie: nástroj demokracie?	56
8. Cíle empirického šetření – kvantitativní část	59
8.1. Vyrovnávání se s politickými institucemi	59
8.2. Vymezení užitých pojmů	61
8.3. vyrovnávání se politickým institucím	62
8.4. Participace, oblast občanská společnost	64
8.5. Hypotézy a operacionalizace	67
9. Resumé	71
10. Seznam použité literatury a zdrojů	72
10.1. Ostatní zdroje	76
11. Přílohy	77
11.1. Vybrané grafy	77
11.2. Schéma využití andragogiky jako nástroje - technologie moci	81

2. Prolog

Tento text se snaží reagovat na současnou diskuzi o vztahu občanů k politice specifickým způsobem, který mi dvě vědy, sociologie a andragogika, nabízejí. Snažím se zde vymezit způsob, jakým se občané vyrovnávají s politikou a na straně druhé jak jsou schopni politiku využívat, (Bartoňková 2004) čili politicky jednat v rámci svých hodnotových orientací. Takto vymezený cíl práce pomyslně respektuje půdu, na které je tato diplomová práce psána. Angažovanost, participace a vyrovnanost jdou ruku v ruce s tím, co je předmětem andragogiky – animace. Ať už se zde budeme bavit o angažovanosti občanů či vyrovnávání se občanů s politikou, je nutné přistoupit k tomuto problému skrze sociální systém a životní svět, ve kterém současní aktéři jednají. Zájem spadá především na „*politický režim*“, ve kterém jsou tito aktéři občany. V druhém případě je nezanedbatelná samotná angažovanost na úrovni občanské společnosti, čemuž bude věnována zvláštní kapitola. Byť se zprvu nezdálo, že tato problematika není v gesci této práce, nakonec sehrála při naplnění cílů nepostradatelnou úlohu a byla následně identifikována jako výrazně silný činitel při *vyrovnávání se, se sociálními institucemi*.

Práce si v žádném případě neklade za cíl objasnit, jak to je ve skutečnosti se vztahem občanů k politice, ale snaží se identifikovat a teoreticky vymezit politiku jako možnou instituci při vyrovnávání se s jinými objekty v sociálním systému a dále se zaměřuje na politiku jako na objekt. Tato dualita politického systému či politických institucí je pro tento text stěžejní, ale nelze v žádném případě opomíjet žádnou z těchto rovin. Na závěr práce je navrhnu kvantitativní šetření, které bude vycházet z hloubkových rozhovorů.

Tento text je také o angažovanosti v občanské společnosti, možnosti občanské společnosti a její přímé provázanosti s politickými strukturami, ať už na komunální či celostátní úrovni. Snažím se identifikovat jednání, které je vlastní dalšímu milionu lidí, kteří politické jednání ve veřejném prostoru uplatňují. Druhý osobní zájem v tomto textu je najít alespoň částečné odpovědi na otázku: *A co na to říká andragogika?*

2.1. Konkretizace cílů a pozic aneb kde to vlastně jsme

To, že lze politiku reinterpretovat více způsoby, se pokusím ukázat především v této části. V první části půjde o vymezení politiky a sociálně politického jednání. Jde zde o určení teoretických východisek, která konkretizují dosti široké téma této práce.

Hlavním cílem této práce je identifikovat andragogickou dimenzi v politice, proto nelze postupovat jinak, než vymezit politiku, její funkce a politický prostor natolik jasně, aby dimenze andragogiky v politice nebyla bezbřehým a nejasným horizontem. Proto a jedině z tohoto důvodu patří andragogické reinterpetaci závěr této práce a také výstupy z pilotáže. Nyní tedy nezbývá než interpretovat pojem *politika* sociologickým jazykem.

Podotknu jen tolik, že zkoumání empirického pojmu politika není v intencích mé práce, taktéž nelze očekávat, že na tak omezeném prostoru dojde k vymezování toho, co by politika měla dělat nebo čím by politika měla být – myslím tím nyní obsahovou stránku věci.

3. Vymezení politiky

Samotný pojem politika je velmi široký a lze jen stěží položit konkrétní a jasné vymezení. Je to dáno především odlišností pozic, ze kterých lze tento pojem vymezovat. V současnosti stojím na dvou pozicích. **Politiku chápu na jedné straně jako systém možností** (Dahrendorf 2007) **a na straně druhé jako systém povinností – regulací, které se dotýkají systému a životního světa** (Habermas 1998).

Pro tuto práci jsou stěžejní obě pozice politiky, tedy politika jako typ jednání; jak subsystémů tak i jedince. Pakliže mám na mysli jednání systémů, budu mluvit především o normativní a regulační funkci. V druhém bodě je zájem této práce orientován na vytváření politiky, tedy akceptace politických institucí, jejich rozvíjení a využívání v jednání (Berger, Luckman 1999). **Tedy, ohnisko zájmu je orientováno na aktéra – jedince. Zaměřuji se na aktéra samotného, nikoliv na systém. Aktér zde může politiku vytvářet,**

může jednat pomocí politiky – skrze politiku a následně může být politikou regulován. Toto vymezení je osou celé práce.

3.1. Souvislosti vymezení politiky

V prvním kroku vymezení se „přidržíme“ Maxe Webera, který chápe politiku jako snahu podílet se na moci, která vede k ovlivňování státu (Weber 1998: 246) nebo mít vliv při rozdělování moci. Jinými slovy, kdo dělá politiku, bojuje o moc. V této rovině je moc základem pro pochopení toho, co politika je. Mocenské vztahy prostupují všechny vztahy¹, ovšem moc není vše vysvětlujícím pojmem a politiku v žádném případě neosvětluje dostatečně. Moc je stejně, ne-li více komplikovaným pojmem, jako je politika samotná. V praxi totiž nelze dostatečně jasně odlišit moc politickou od ostatních forem moci (Shapiro 2002: 30). V tomto smyslu zde vyvstává komplikace, protože ani samo politické jednání nemusí být vždy směřováno k podílení se na moci nebo možnosti rozhodovat, kdo bude mít legitimitu ke spravování moci, tedy legitimnímu oprávnění použít fyzického násilí. Je proto možné přijmout širší vymezení, které není omezeno nejednoznačným pojmem *moc*. Takové vymezení uplatnění moci nevylučuje, ale umožňuje. Následně pak můžeme dostat následující podobu: tedy, že **politika - politické jednání je jednání každé, které je přímo účastno ve veřejné sféře**. Pro další práci však nezbyvá nic jiného, než vymezit stejně široký pojem veřejnosti – veřejné sféry.

Toto vymezení politiky splňuje propozice *sociálního jednání*, které musí mít vztažný rámec, jimiž jsou okolní subsystemy, konkrétně subsystem politiky. Moc je zde chápána jako *médium* politického subsystemu, v druhém pořadí až dosahovaná hodnota.

Weberovo vymezení politiky, které je vedeno v rovině sociálního jednání subjektů, lze doplnit o funkcionalistický prvek, což znamená, že politika je systémově funkční. Politické jednání slouží k dosahování cílů. Za politické jednání nelze považovat jednání, které je obsaženo ve veřejné sféře, ale které

¹ Zde se odkazují na poměrně jasně vyhraněného Foucalta. Ranný Foucault zohledňuje moc spíše v realistické perspektivě, kde moc je uplatňována shora. Ale především v jeho pozdější tvorbě zohledňuje nominalistické prvky, které jsou pro Webera charakteristické a které jsou zohledněny v jeho hojně užívaném pojmu „šance“. Foucault označuje moc jako vztah, který je pointován, kapilarizován v sociálním prostoru (Foucault 2000).

nemá v tomto rámci žádný cíl a žádný efekt. Tedy jednání, kterými nejsou dosahovány jisté společenské cíle (Jiří Šubrt: 2006).

Politické jednání pak můžeme rozdělit na jednání subjektů a jednání objektů. Nelze je ztotožňovat s jednáním subjektivním a objektivním. Mluvím-li o subjektivním jednání, mám na mysli jednání všech občanů tak, jak jsem jej vymezil v předchozí části textu. Pakliže je zde řeč o jednání objektivním, mám zde na mysli jednání a procesy jednotlivých systémů.

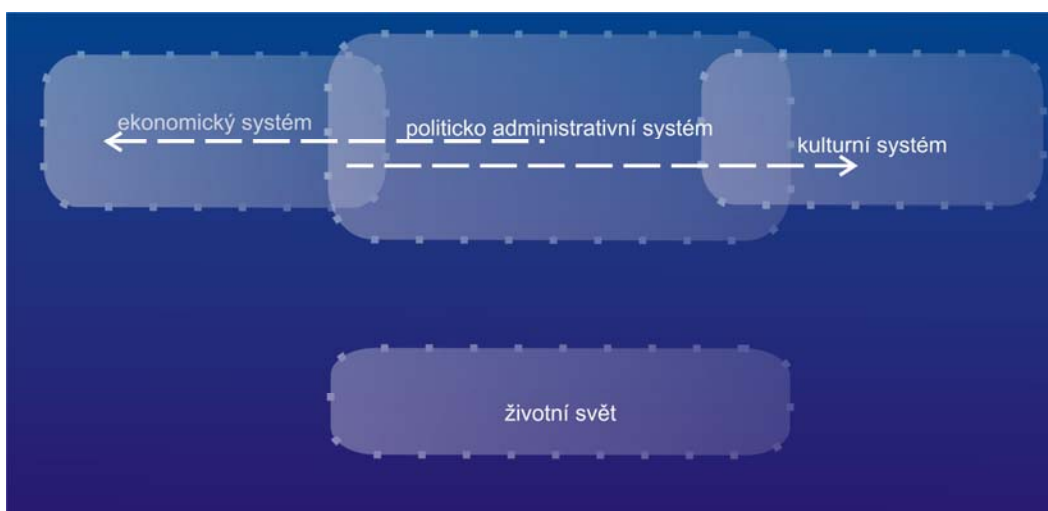
3.2. Vymezení politického systému a pokus o systemizaci společenských subsystémů

V první části se pokusím vymezit regulační procesy, které politika vytváří a dále může vytvářet. Zaměříme se přímo na ty oblasti, které jsou spojovány s politickým systémem. Odlišení systému politického, ekonomického a kulturního je na širokou diskuzi, ovšem v tomto prostoru postačí, že s pojmem *politika* budeme pracovat tak, jak jsem ji vymezil v předchozí části.

Ve druhé části textu se již budu věnovat politice, kdy je chápána jako systém jednání. Tedy politika je bojem, snahou, konkurenčním prostředím, participací, či prostým jednáním vztaženo do roviny veřejné sféry.

3.3. Koncepty politického systému

Systémová rovina pojmu politika chápe politický systém jako regulační mechanismus celospolečenských procesů. Takto pojem vymezuje C. Offe (2000) a Habermas (2000) a s tímto vymezením dále pracuje ve své knize *Problémy legitimacy*. Nedostatky tohoto vymezení však spočívají v nezahrnutí životního světa, který je v Habermasově tvorbě důležitý. Podle Habermase politika – politický systém reguluje a upravuje chování aktérů, které je určováno jednotlivými subsystémy.

Obrázek 1: prepolitické determinanty normativního systému (Offe, Habermas 2000: 15)

Politický subsystém není jediným, který reguluje jednání a procesy, ale v rámci sociálního jednání hraje nadřazenou roli subsystému sociokulturnímu² i ekonomickému (Habermas 2000: 14). Politický systém je tedy nadřazený ostatním subsystémům. Jsem si vědom abstraktnosti tohoto vymezení, ale je nutné odlišit politické jednání (které je možné očekávat jak u aktérů tak i u subsystémů) od politického systému, který má zvláštní postavení. Jak uvádí Habermas – politický systém není jediným regulátorem, tedy nemá jedinou pravomoc regulovat, ale má v tomto postavení zvláštní pravomoc (Habermas 2000: 14). V analytické rovině není chybou očekávat existenci určité nadřazenosti sociokulturního systému³ nad politickým a ekonomickým systémem. Politický subsystém existuje a uplatňuje normativní struktury skrze politické instituce, což se koncentruje v institucionálním a organizačním svazku – státu. Kategorie substrátu, pojem který uvádí Habermas, jsou vykonávané procesy zaměřené na rozdělování legitimní moci (v tomto smyslu i rozšířené o použití legitimního násilí) a použití organizační racionality.

Takové vymezení není v rozporu s Parsonsovým kybernetickým systémem, kde má nejvyšší postavení kulturní systém. Politika má však možnost, legitimitu, regulovat jen ty procesy, které lze označit za procesy dotýkající se celkových podmínek života ve veřejné sféře a také možnost politického systému omezovat soukromý život. Tato oblast je velmi široká a vyžadovala by velký

² Sociokulturní systém, stejně jako Habermas, zde chápu jako systém, v němž jsou obsaženy kulturní tradice, kulturní hodnotové systémy a ty instituce, které dávají tradicím normativní sílu pomocí sociálních procesů socializace a profesionalizace.

³ Což je dostatečně citelný odkaz k Parsonsovi (1967).

prostor na podrobnou analýzu. Nezbyvá mi však než se krátkým exkurzem zastavit u klasických autorů, kteří se této problematice věnovali, především z nutnosti odhalení předcházejících tendencí.

3.4. Geneze politické regulace

Možnost zásahu politiky či regulace celospolečenských procesů nacházíme již u klasiků Locka (1992) a Hobbese (1941). O vzniku systému, který by reguloval celospolečenské procesy, tedy v kategorii substrátu se jedná o rozdělení legitimní moci a použití organizační racionality, uvažuje Locke jako o nutném zlu. Tedy politické instituce – státní aparát jsou nutností, i když ne vítanou. Úlohu státu Locke vidí především v nutnosti chránit svobodu. Stát nastoluje jistý pořádek, je však chybou, že tento pořádek musí někdo zajišťovat v podobě státu. Stát, tak jak jej chápe Locke, měl striktně omezená pravidla. Stát měl chránit přirozenou svobodu života občanů, statků.

V souvislosti s politickým jednáním je vhodné podotknout, že Locke kladl velký důraz na to, aby si lidé volili zástupce, kteří budou jednat v jejich zájmu. Locke v samotném systému jednání a vyjednávání očekával všeobecný konsenzus. Kde tohoto konsenzu není možné dosáhnout však požadoval, aby se rozhodovalo většinově. Legitimitu pak státní aparát získá tehdy, pokud je politická vůle vůlí lidu. V opačném případě by se nejednalo o legitimní vládu (Vít Hloušek 57: 2007).

Hobbes (1941) naopak vytváří silný obraz státu, který je silným regulátorem celospolečenských procesů. Jestliže Locke chápe stát jako nutné zlo, Hobbes chápe stát – vládu jako jedinou možnou formu řešení, která zkrotí lid v naplňování známého citátu „*homo homini lupus*“. Vláda je pak smlouvou, která musí být vynutitelná mocí. „*Smlouvy bez meče nejsou než holá slova a vůbec nemají síly zjednat člověku bezpečnost*“ (Hobbes 1941: 201). Hobbes pracuje s pojmem moc a stává se osou mezi povinnostmi a možnostmi při výkonu státní vůle.

Občan je vázán věrností k držiteli státní svrchovanosti, jen pokud je držitel moci sto poskytnout mu ochranu. V tomto smyslu je moc chápána nejen jako uplatňující, ale i poskytující médium. Povinnost občana k vladaři trvá jen do té

doby, dokud trvá i jeho moc. Ještě více zřejmá je otázka ochrany státu z hlediska – dnes bychom řekli – *sociální politiky* (Hobbes 1941: 248-250). Hobbes od státu požadoval, aby se staral o výživu chudých, což je zřetelné odlišení od sociálních povinností, jak je chápou liberalisté. Mezi další požadavky na stát zahrnuje Hobbes právo pracovat, právo stejných možností mezi chudými a bohatými (Hobbes 1941: 356). To je do jisté míry směr, který převzali moderní socialisté. Stát tak má legitimitu zasahovat a regulovat všechny společenské procesy, protože lidé se dobrovolně dohodnou, že se podrobí sboru mužů v důvěře, že jim stát zjedná ochranu proti všem ostatním. Z tohoto zřízení se pak odvozují všechna práva i možnosti (Hobbes 1941: 207). Hobbesův odkaz směřuje k vytvoření co největší možné regulace společenských procesů, které povedou ke stabilitě společnosti.

J.S. Mill (J. S. Mill 1992) spoléhal na roli zastupitelské vlády při řešení problému před potenciálně rozpínavým státem. Cílem společnosti je minimalizovat strasti a maximalizovat štěstí, to je *modus operandi* utilitarismu. Co nejvíce štěstí pro co největší okruh lidí. Tato koncepce je nápadně podobná tomu, co známe od současného politického a sociologického teoretika R. Dahrendorfa, kterého se částečně dotkneme v jiné kapitole. V čem můžeme naléznout regulační role normativních struktur státu? Státní aparát má hlavní úkol, zajistit životní šance co nejširšímu počtu obyvatel v době, kdy to není možné na základě přirozené harmonie. Státní aparát má regulovat okolní systémy tak, aby se tyto šance dostaly i jiným. Míra možnosti k výkonu státního aparátu, který popisuje J. S. Mill, je limitovaná způsobem, jakým získává politický aparát mandát k výkonu politické moci. To je zakotveno ve vybudovaném systému ústavních hranic (J. S. Mill 1913: 7).

J. S. Mill vidí řešení především v zastupitelské demokracii, což mění požadavky na občany. Za povšimnutí také stojí skutečnost, že J. S. Mill apeloval, aby vláda – stát vytvářela a humanizovala občany mimo jejich ochranu, kterou zmiňuje Locke i Hobbes. Zajímavým momentem u J. S. Milla je jeho velmi těsné propojení přímé participace občanů na věcech veřejných, tedy možnosti jednotlivých občanů zasahovat do věcí týkajících se lokálních záležitostí. J. S. Mill klade důraz na vzdělané a humanizované občany, což je odkaz k současným zastáncům deliberativní demokracie.

Přímou demokracii J. S. Mill akceptuje a klade na ni důraz především v malých municipalitách. Prvky přímé demokracie si však nedokázal představit na centrální úrovni politického systému. Přímou demokracii v tomto ohledu považoval za neuskutečnitelný požadavek. Kontrolu výkonu státní moci pak J. S. Mill dává v **zastupitelské demokracii, která měla kontrolovat výkon politické elity, což bylo zajištěno prostřednictvím svobodných voleb.** Jsou-li vládci v pravdě odpovědní a lehko sesaditelní, může jim národ bez obav svěřit moc, jejíž užívání sám určuje (J. S. Mill 1913: 8).

Posledním z klasiků, kterému se budu věnovat a kterého nelze vzhledem ke zvolenému tématu opomenout, je Jean Jacques Rousseau (2002). J. J. Rousseau patří také k autorům (stejně jako Lock a Hobbes), kteří označovali za vznik politické obce – vlády společenskou smlouvu. Společenská smlouva je pro Rousseaua také jedinou možností, „...*lidé nemohou zploditi nové síly, nýbrž jen sloučiti a řídit ty, kteří tu jsou, nemají jiného prostředku záchovy, než aby utvořili sloučením souhrn sil, který by mohl zvítězit nad odporem, uváděti síly ty v pohyb jedinou pružinou a dali jim působiti v souhlase*“ (Rousseau 1949: 23). Rousseau se ovšem liší ve svém důrazu na přímou demokracii – lze to dostatečně jasně naléznout v požadavku, aby se všichni dali v celek obecné vůli. *Každý dává svou osobu a všechnu moc pod nejvyšší řízené obecné vůle; a přijímáme zároveň každého člena jako nedělitelnou část celku* (Rousseau 1949: 25). Zatímco Locke dává občanům možnost se aktivně angažovat jen po dobu volebního aktu, pak občané dávají vládci – státu prostor k výkonu moci. Naopak Rousseau žádá, aby na výkonu exekutivy i legislativy participoval celý lid. *Ipso-facto* suverenita lidu je zachována jen tehdy, pokud lid přímo participuje na vládě, suverenita je v lidu. Rousseauův model vlády a snaha o přímou demokracii, a to i přesto, že polemizuje nad její udržitelností, vytváří suveréna, který je začátkem totalizujících modelů, které ovlivňují větší část života. V Rousseauově modelu také není prostor pro občanskou společnost jakožto třetí prostor, u Rousseaua je občanská společnost vládou, protože jak jsem uvedl, není jiná možnost než ta, že se jedinec dá všem a za všechny.

Tento krátký exkurz k významným klasikům snad bude dostatečný pro ujasnění vývoje některých vztahů. V předchozí části jsme viděli, že tito autoři dávají systému, který reguluje okolní subsystémy, byť ani jeden z autorů nemluvil systémovým jazykem, různou míru možností. *Ipso-facto* autoři dávají i odlišnou

podobu normativním strukturám, které jsou obsaženy v politicko-administrativním aparátu (Habermas 2000: 15), což jsem snad dostatečně ukázal na způsobu, jakým je vytvářen politický aparát normativních struktur a rozsah užití této moci v substrátu jednání. Locke klade důraz na ochranu svobody a je zakladatelem liberálně tržního kapitalismu. V rámci politického systému je vhodné zmínit, že se zasadil také o model dělby moci. J. S. Mill je v tomto směru obdobným autorem, nicméně v jeho textu je patrná touha po zásahu státu v době, kdy není poskytnuto dostatečné množství životních šancí. Hobbes naopak vytváří ideu silného státu bez možnosti zásahu občanů do výkonu vlády. Na jednu možnost tohoto výkonu pamatuje, což je případ, kdy se vládce stane tyranem. Rousseau je zakladatelem totalizující demokracie, protože klade důraz na demokracii přímou, lid ovládá vše, jedinec je oddán lidu ve prospěch společného dobra.

3.5. Současná podoba regulace

Předchozí exkurz vyžaduje doplnění o současný stav, tedy kontext liberálního, potažmo pozdního kapitalismu. Nemohu totiž opomenout souvislosti politického systému se systémem ekonomickým a sociokulturním. U výše zmíněných autorů jsem si všímal základních propozic jimi navrhovaných formací společností se zaměřením na politický systém a tím i na jednu *kategorii substrátu*, tj. výkon normativních struktur – tedy státního aparátu. Je-li řeč o „současné“ společnosti, musím také uvést základní principy společenského systému, o nichž výše zmínění autoři diskutovali, tedy přelom tradiční společnosti a moderny. Primárním odlišením od minulých forem organizace, tedy organizace archaických společností, je třídní panství v politické formě (Habermas 2000: 31). Ústřední osu v řízení zajišťuje stát, a to v podobě společenské smlouvy. Tento princip nyní potřebuje funkcionální rozlišení, proto umožňuje vytvářet zobecněná média a reflexivní mechanismy⁴. Tento princip výrazně posiluje systémovou autonomii, jsou vytvářeny subsystémy, které integrují systémovou oblast a oblast životního světa. Integračním parametrem je právní řád a byrokracie, která legitimizuje výkon moci a integruje jednání aktérů do přijatelných forem jednání (Arendt 1995).

⁴ K tomuto problému v pozdější části textu.

Legitimní moc se také dotýká regulace výrobních vztahů. Tím může docházet k rozšiřování prostoru řízení, který zvyšuje vykořisťování pracovní síly. Krize pak vznikají v tradičním modelu společnosti tím, že dochází ke zvyšování fyzického přinucení nebo k nepřímým způsobům přinucení, což reprezentují odvody dávek z práce.

Důvod, proč se tomu věnuji, je, že v takové situaci může nastat krize, při zvyšující se míře represe systému, který pro své rozhodnutí a naplnění všech cílů vyžaduje více autonomie. Ovšem naproti tomu zde existuje reálná obava ze ztráty legitimacy (Habermas 2000: 31-33).

Liberálně kapitalistická společnost, jejíž kořeny vedou k Lockovi a k systému soukromého práva odvozenému ze soukromých smluv, má za primární princip organizace směnu. V tomto kontextu již dochází k vydělení občanské společnosti, což ovlivňuje třídní vztahy, které již nemají třídní charakter. Stát také nemá dominující roli. Dominantním médiem se zde nestává možnost uplatnění legitimní moci, nýbrž kapitál a směna. Stát upevňuje formální integritu a intervenčními kroky upravuje prostředí k větší konkurenceschopnosti domácího hospodářství (Habermas 2000).

Státní moc se v kapitalistickém způsobu výroby omezuje na čtyři hlavní úkoly: *a) ochrana soukromého styku, b) ochrana tržního mechanismu, c) naplnění předpokladů výroby jako celku a d) na přizpůsobení systému občanského práva potřebám, jež vznikají v procesu akumulace* (Habermas 2000: 34).

3.6. Stát, moc veřejná

Stát v této podobě kontroluje a redukuje prostor tržního systému, kapitalismu. Výrazně tržní vztahy již nepotřebují silný stát, tedy tradiční panství, které potřebují legitimizaci vlastních ideologií a cílů. „Tyranie“ silného státu, který by neumožnil vznik občanské společnosti, se již zřejmě nemusíme bát. Hrozby, nástrahy demokracie podle Baumana (2004: 236) spočívají v exteritoriálnosti moci, nevázanosti z prostorového omezení, politika je však vázána na lokálnost daného státu.

Jak jsem již uvedl, politický subsystem zasahuje a operativně přizpůsobuje prostředí, a to především ekonomickému subsystemu. Jak uvádí

C. Offe (1997), v kontextu jeho modelu společenského systému optimalizační zásahy jen vytěšňují tenze ze sféry ekonomických institucí do oblasti zbylých institucí a ostatních subsystémů. Stát se tak de facto snaží intervenovat do okolních subsystémů v dobré víře a pomoci, nicméně efekty z této intervence zpochybňují legitimitu v okolních subsystémech a dochází tak ke krizi společnosti (Znebežánek 1997: 63).⁵ Zatímco Offe mluví o krizi krizového řízení, Habermas mluví o dvojí krizi, o krizi racionality, tedy neschopnosti státu racionálně řídit ekonomický systém, a o krizi legitimacy, která nastává poté, když se pomocí administrativních prostředků nelze v požadované míře legitimně zachovat a vytvářet normativní struktury. Ty nelze oživit vytvářením byrokratických rozhodnutí (Habermas 2000: 65). Místo, respektive prostor, kam tato krize směřuje, je veřejný prostor, který, jak jsem vymezil výše, je v rámci politického jednání důležitou proměnnou.

Habermas totiž upozorňuje na jeden výrazný fenomén společnosti. Politicko administrativní zpracování kulturních a sociálních záležitostí má za následek veřejnou tematizaci tradičně ustálených obsahů a norem, což vede k politizaci, za jiných okolností depolitizovaných složek společnosti (Habermas 2000: 65). Shapiro v podobném kontextu mluví o politice novinových titulků (Shapiro 2002).

Tato krize se však někde projevuje, na určitém prostoru. S odkazem na Habermase tento prostor identifikuji ve veřejné sféře, veřejném mínění a částečně v občanské společnosti. Veřejná tematizace a konstruování reality probíhá skrze manipulaci s veřejným míněním.⁶

Než se však dostaneme k další části textu, k veřejnému mínění, které nám osvětlí onu manipulaci či publikaci témat, musím vysvětlit, co je chápáno pojmem *veřejnost* a jak s pojmem budeme pracovat dál. Vymezení veřejnosti však potřebuje odlišení od občanské společnosti, která je často vnímána jako synonymum.

⁵ Současnými problémy se zabývá i Habermasův současný německý kolega Beck (2004), který si všímá především nedostatků sféry politiky, která přestává odpovídat na současné problémy. Jeho redigování moderny se dále dotýká i politiky.

⁶ Podrobněji o konstruování reality (Berger, Luckman 1999)

3.7. Veřejnost

Habermas (2000) ve své knize *Strukturální přeměna veřejnosti* nabízí několik oblastí, ve kterých je možné se setkat s kategoriemi veřejnosti. Habermas rozlišuje *veřejnou moc*, o které říká, že je státem, jehož úlohou je pečovat o své členy. Pojem veřejnost pak označuje sféru ve společnosti, která je přístupná všem, tedy je „*veřejná*“. Naproti tomu zde stojí věci soukromé, které nejsou zcela přístupné (Habermas 2000: 58). Pro Kanta je to svobodný prostor, který se otevírá mimo dosah politické moci. Jiným slovy, věci veřejné stojí vně politiky. Ovšem tento prostor je nutné nějakým způsobem institucionálně zajistit (Znoj 2004: 33). Toto institucionální zajištění je dáno nejvyšší smlouvou, smlouvou ústavní.

V limitech danými cíli této práce však budu chápat veřejnost jako oblast, která slouží k porozumění a institucionalizaci společnosti. Veřejnost je prostor, který zviditelňuje dané (Habermas 2000: 56). Veřejnost zde bude chápána jako prostor, v němž probíhá diskuze, výsledky této diskuze nebo chcete-li slovy Habermase, ono zviditelněné, lze označit za *veřejné mínění*. Kolize současnosti, která zde panuje, je zapříčiněna prolínáním jednotlivých sfér, tedy občanské společnosti, státu (veřejné moci) a soukromých zájmů. Veřejný prostor není pouze věcí politické agendy a taktéž nelze veřejnost ztotožňovat s pojmem občanské společnosti. **Veřejnost je však syntetizujícím prostorem výstupů z obsažených subsystémů.**

3.8. Občanská společnost

Občanská společnost je v tomto textu vnímána jako specifická sféra sociálně politického jednání. Mohli bychom se spokojit s jednoduchou definicí toho, co je to občanská společnost? Zdá se, že pro pochopení a odkrytí souvislostí, které směřují především k Habermasovi, by jednoduché vymezení bylo chybou.

První odlišení politického systému od životního světa použil Thomas Hobbes (1941). Občanská společnost byla pro Hobbese synonymem státu jakožto politické organizace společnosti (Barša 2001: 10). Historicky lze naléznout několik tradic, které přistupují k občanské společnosti suverénním způsobem. Hloušek a Kopeček (2007: 43) zmiňují, že lze sledovat dvě linie. Jedna směřuje k Johnu Lockovi a jeho liberálním následovatelům, což jsem již částečně zmínil.

Občanská společnost v jeho chápání byla výrazně privatizovanou oblastí – společností soukromých zájmů, která byla dříve, tedy v tradiční společnosti, spojena s politickými strukturami. V moderní společnosti je to však sféra vlivu, které je nezávislá na státu (Kopeček, Hloušek 2007: 63).

Občanská společnost se tak rozkládá tam, kde končí hranice rodiny, klanu či tradiční společnosti, místní komunity a kde ještě nezačaly vládnout nástroje administrativní moci a donucování moderního státu. Zde je proti státu stavěna přirozená sociabilita. Tedy přirozené, neinstrumentální utváření společenských svazků.

Druhé pojetí občanské společnosti říká, že občanská společnost se formuje uvnitř politické obce – *polis*. Občanská společnost je tak chápána jako oslava občanských ctností, která je založena na schopnosti upřednostnit zájmy obce před zájmy vlastními.

V tomto směru lze odkázat na vliv Adama Fergusona: „*Fergusonův model zahrnuje interakci cti a zájmu; obchodnické společnosti nahrazující společnosti válečnické (...) Ferguson (...) se bojí zvratu a cti, cti poněkud nižšího typu – dominance pretoriánů, spíše než vlády svobodných a hrdých lidí*“ (Gellener 1994: 63). Fergusonovi je příznačné také to, že formoval a propojil moderní – obchodní společnost s republikánským důrazem na aktivní občanství (Kopeček, Hloušek 2007: 63), s nímž se můžeme setkat při vymezení pojmu deliberativní politiky. **Fergusonovo chápání občanské společnosti je tak výrazně normativní. Tato politická participace a občanská ctnost je chápána jako nutná korektiva k odstředivým silám tohoto spontánního řádu** (Barša 2004: 10).

Tedy vytváření natolik silných formací, které jsou schopné vyvinout legitimní formu nátlaku na politické instituce.

Ve filosofii Hegela (Popper 1994) je nutné zmínit jeho přínos a chápání občanské společnosti. Hegel definuje občanskou společnost na pozadí dialektické syntézy. Občanská společnost je mu **prostorem mezi rodinou a státem**, což je možné sledovat u britských osvícenců. Hegel chápal občanskou společnost jako prostor, kde se objevují duality subjektu a objektu. Občanská společnost tak leží mezi patriarchální domácností a státem. Hegel zde zdůrazňuje konfliktnost a pluralitu partikulárních zájmů. Stát u Hegela dospěl k idealizaci, jako ztělesnění rozumu a etického sjednocovatele. Marx, který z Hegela vychází, pak toto zjištění

demystifikuje a označuje za pouhou politickou nadstavbu nad ekonomickou základnou (Barša 2004: 14).

Co je tedy občanská společnost? Definiendum pojmu občanská společnost, obsahuje především tendování k „*institucionální a ideologické pluralitě, která brání ustavení monopolu moci a pravdy a která vyvažuje státní instituce, které jsou sice nezbytné, ale které by mohly takový monopol získat*“ (Gellner 1994: 9). Toto vymezení je limitující, ale obsahuje vše podstatné pro další práci s tímto pojmem v kontextu Habermase. Habermas k tomuto pojmu přistupuje v knize *Strukturální přeměna veřejnosti*. Základem zde byla měšťanská společnost jako sféra soukromých osob, soukromých vlastníků, kteří se díky soukromému kapitálu vyvázali z tradičních vztahů a vytvořili protipól veřejné moci. Veřejná diskuze této společnosti je centrálním médiem, které bylo postaveno do jasně racionalizované polohy. Kontext této diskuze v historickém kontextu ukazuje na vytváření institucionálně materializovaného prostředí (Habermas 2000: 89-91, 190-193), které je potom umocněno v dalším vývoji veřejné diskuze a jeho masifikaci (Habermas 2000: 281-333).

Zespolečenšťování státu, které se prosazuje s pokračujícím postátňováním společnosti, postupně narušuje základnu občanské veřejnosti – oddělení státu a společnosti. Je nesnadno odlišitelné, co je veřejné a co soukromé, tedy kdy dochází k rozkladu⁷. Habermas akcentuje rozklad veřejnosti především v důsledku přeměn vztahů mezi veřejnou a soukromou sférou (Habermas 2000: 232). To lze objasnit tím, že administrativní procedury jsou umístěny v systému tak, aby k nim mohlo docházet i za neúčasti motivů občanů. Habermas to nazývá obsahovou difúzní loajalitou, nikoliv však participací na systému. Soukromé rozhodnutí ekonomického systému však privatizuje okolní občanskou veřejnost (Habermas 2000: 52). To zdůrazňuje i Dahrendorf ve svých šesti přednáškách, kdy kritizuje příliš úzký vztah občanské společnosti a státu. „*Tzv. „třetí sektor“ je částečně řízen „druhým sektorem“ ekonomik, především ale „prvním sektorem“ státu*“ (Dahrendorf 2007: 114).

K závěru tohoto vymezení lze podotknout, že v literatuře věnující se občanské společnosti lze podle Barši naléznout tři přístupy. Neoliberální pravice pracuje s *trhem* jako jediným akceschopným regulativem (sociální hnutí jsou produkty a společnost poptává tyto ideje mezi jinými, které jsou v nabídce). Pojetí

⁷ Ilustrativní příklad v českém prostředí z dob opoziční smlouvy lze naléznout v krizi a mobilizaci občanské společnosti: <http://www.ceskatelevize.cz/vysilani/10123147075-vladneme-nerusit/407235100021003.html>

konzervativců zdůrazňuje především nutnost delegovat sociální funkce politicko-administrativního aparátu na *tradiční politické struktury, jako je rodina či církev*. Liberálové středu upozorňují na specifické nestátní struktury, kterými jsou občanská sdružení, které známe především jako sdružení pomocné ruky (Barša 2001: 14).

Angažovanost v občanské společnosti se může u aktérů rozbíhat do několika směrů. Téma však není zaměřeno na zodpovězení otázky, v jakých občanských sdruženích jsou aktéři účastní, tedy nezohledňuji zde klasifikaci občanských sdružení. Ta koneckonců není v české literatuře nijak výrazně popsána. Výjimkou je vymezení sociálních hnutí a teoretických východisek, které provedl František Znebežánek.

V tomto textu je nutné objasnit skutečnost, jak budu pracovat s pojmem občanská společnost. Občanskou společnost a jednotlivá sociální hnutí chápu jako obranu životního světa (Znebežánek 1997), jako třetí sféru. Pokud tedy budu pracovat s tímto pojmem a explicitně nezmíním další variace občanské společnosti, které jsou silně propojeny buď s politickými institucemi, tradičními formami, nebo ekonomickou sférou⁸, budu mít namysli především prostor, který vytváří místo obrany *životního světa*.

3.9. Kritéria sociálně politického jednání

Systematizaci jednání v kontextu občanské společnosti přináší Gellner (1994: 85-94), který přichází s pojmem modulární člověk⁹. „*Modulární člověk je schopen se začlenit do účelných sdružení a institucí, aniž by tyto instituce byly totální, navzájem propojené, rituálně pojištěné a ustálené svým propojením celou sadou vnitřních vztahů, které jsou spolu všechny navzájem propojeny, a tedy*

⁸ Znebežánek (1997) ve svém Úvodu do sociálních hnutí, zmiňuje americké autory, kteří přistupují k sociálním hnutím jako k mobilizaci zdrojů. V tomto ohledu jsou sociální hnutí výrazně politická, tzn. orientují se na politické instituce. Občanská společnost – sociální hnutí, však může vytvářet prostor politickým stranám. V tomto případě dostává sociální hnutí v českém legislativním prostředí, formu občanského sdružení dle zákona č.83/1990 Sb, které funguje jako agent nebo mediátor při prosazování, formování a nabízení konkrétních „služeb“ od různých politických stran. V tomto směru spadá kritika ve smyslu přílišného propojení občanské a politické sféry u Habermase i Dahrendorfa na úrodnou půdu. Pro aktéra je totiž výrazně obtížné orientovat se v jednotlivých občanských sdruženích, která jsou silně provázána s politickými stranami. Pro ilustraci uvedu odkaz na několik občanských sdružení, která fungují jako tzv. „think tanky“: <http://cepin.cz/cze/> Centrum pro ekonomiku a politiku; <http://www.cevro.cz/cs/> Liberálně konzervativní akademie, instituty spřátelené s ODS; <http://www.masarykovaakademie.cz/> Masarykova dělnická akademie, sdružení spřátelené s politickou stranou ČSSD; www.ead.cz, European academy for democracy, sdružení spřátelené s politickou stranou KDU-ČSL.

⁹ V pojmovém inventáři sociologie tento pojem není neznámým. Lze jej částečně nalézt u Giddense, který používá termín vyvazování se. Tento pojem lze nejlépe přiřadit k atomizmu. V krátkosti je atomizmus přístup, který tvrdí, že základní jednotky sociálního života jsou samostatnými, v podstatě nezávislými, oddělenými entitami (Fay 2002: 45).

znepohyblivěny“. Jednání modulárního člověka ukazuje na „omezené ad hoc sdružení“. Občanská společnost se tak stává plastickou, složenou z vlastních modulů, které lze různým způsobem v kontextu daných událostí vhodně uspořádat. Modularita člověka je podle Gellnera hlavní odpovědí na otázku „*Jak mohou existovat vyvažující instituce či sdružení?*“. Gellnerova modularita člověka je vystavena na průmyslovém základu a Gellner ukazuje, že právě to je předpokladem občanské společnosti. V ohnisku sociálního jednání je pak jednání modulárního člověka přizpůsobeno akci. Gellner doslova říká, že modulární člověk musí myslet karteziánsky (1994: 90).

Gellner klade na společnost obdobné nároky jako Habermas ve svém komunikativním jednání, když říká, že diskuze je možná nezávisle na kontextu. Jinými slovy je možné přistupovat k diskuzi bez *apriorních přesvědčení* (Znoj 2004: 42-43).

3.10. Občanská společnost v České republice

Prostor tzv. třetího prostoru byl v poslední době v zájmu několika výzkumných agentur a institucí¹⁰. Mezi tyto výzkumy patří také dlouhodobý výzkum, který provedla Petra Rakušanová a Barbora Stašková (2007). Rakušanová se Staškovou analyzují české prostředí pomocí několika hloubkových rozhovorů, analýzou dat, agentur, jako je Český statistický úřad a Albertina, a vlastními kvantitativními šetřeními. Závěry z této práce jsou vhodným nástrojem pro orientaci v českém prostředí občanské společnosti.

Již jsme si ukázali, že občanská společnost je složena na základě různých zájmů a důvodů k participaci občanů. V občanské společnosti je možné identifikovat neziskové organizace, které se staly ohniskem zájmu Rakušanové a Staškové. Neziskové organizace dle těchto autorek vytvářejí pro občany možnost spolurozhodování, občané se stávají více citlivější k věcem politickým – k diskuzi.

Pavla Rakušanová ve svém výzkumu, který se zaměřil především na zodpovězení základních otázek o občanské společnosti, zjišťuje, že občanská společnost – neziskové organizace v ČR - doplňuje či zcela supluje činnost státu, především v oblasti služeb. Výhody jsou ty, které jsem zmínil u Gellnera, tedy jistá variabilita a flexibilita. Důležitým zjištěním je také to, že tyto služby jsou mnohdy i levnější. Výzkum Rakušanové ukazuje na formu komunikace státu a neziskového sektoru, která není zcela na odpovídající úrovni. Obdobné je tomu i ve srovnání s kraji, některé však vytvořily pozici koordinátora, který má zefektivnit jejich práci. Rakušanová také upozorňuje na skutečnost, že kraje, které jistě vytvářejí větší míru subsidiarity, nejsou nijak výrazně kontrolovány, zda prostředky určené neziskovým organizacím budou těmto organizacím poskytnuty. Rozvoj neziskového sektoru je ve srovnání s EU v normě, ve srovnání se střední Evropou je Česká republika rozvinutější zemí. Rakušanová zjišťuje, že mezi nejpalčivější problémy patří především financování, které se týká malé ochoty přispívat na chod organizace (občané chtějí vidět přesně to, na co přispěli) a dalším problémem zůstává, že české firmy, potažmo prostředí firem, nejsou

¹⁰ Agentury neziskového sektoru (Aktivity a potřeby neziskového sektoru, neziskový sektor v ČR, Dárcovství a dobrovolnictví. Mezinárodní výzkum USAID – index životaschopnosti neziskových organizací ve střední a východní Evropě a Eurasii, projekt John Hopkins University (srovnání neziskového sektoru)

navyklé na sponzorské dary pro neziskové organizace, což je v zahraničí zcela běžné.

3.11. Veřejné mínění a veřejný rozum

Pojmy *veřejné mínění* – *veřejný rozum*¹¹ by bylo možno chápat jako pojmy totožné. Nicméně jisté odlišnosti je možné naléznout a proto se pokusím tyto dva pojmy pracovníčně oddělit. *Veřejný rozum* v politickém státě formuje cíle, stanovuje prostředky k jejich dosažení a dochází ke kolektivně závažným rozhodnutím (Znoj 2004: 27).

Kategorie veřejného rozumu je při svém formování zaměřena na předem vymezený prostor. Veřejný rozum není zaměřený na všechny, je omezený ve své kompetenci. Nevztahuje se na všechny společenské otázky, ale omezuje se jen přísně na *constitutional essencia - ústavní zásady*, které se zaměřují jen na zásadní politické otázky (Znoj 2004: 27). Veřejný rozum je *rozvažujícím prvkem*. Tato veřejná rozprava je omezena prostorově, tedy neodehrává se tolik v občanské společnosti a soukromé sféře, ale také se týká více politických a ústavních institucí. *Veřejný rozum* tak chápeme jako výrazně politickou kategorii. Slovy Hobbese (1941) jej lze nahradit obecnou vůlí, která je charakteristická svou „pevností“, tzn. malou možností akutně se měnit.

Co je to veřejné mínění? „*Veřejného mínění se můžeme domáhat jako kritické instance – ve vztahu k normativně vyžadované publicitě výkonu politické a sociální moci nebo zda slouží osobám a institucím, spotřebním statkům a programům jako receptivní instance – ve vztahu k demonstrativně a manipulativně rozšířené publicitě*“ (Habermas 2000: 351). Veřejné mínění je fikcí ústavního práva, říká Habermas a dodává, že veřejné mínění jako takové neexistuje, je však pro ustanovení moderního státu nutností. Ten totiž předpokládá veřejné mínění jako princip své pravdivosti a suverenity lidu (Habermas 2000: 352). Způsob definování veřejného mínění je poměrně složitou otázkou, lze však sledovat dva odlišné přístupy, které korespondují s výše uvedeným výrokem. V liberálním pojetí má být komunikace zachráněna užším okruhem reprezentantů,

kterí kriticky diskutují uvnitř širšího publika, které pouze souhlasí. Zde se vytváří jistá elita tvůrců veřejného mínění, kteří jsou více informovanými než ostatní účastníci v prostoru. Jistě, veřejnost má být vytvářena racionálně, veřejnost má být rozumná, to je ovšem vykoupeno obecnou přístupností, proto tyto prvky ve veřejnosti nelze očekávat tak snadno.

Druhý přístup akcentuje především institucionální prvky. Veřejné mínění je zde ztotožňováno s parlamentní diskuzí. „*Veřejné mínění nevládne, ale panuje*“ a tak je možné vytvářet legitimní diskuzi na parlamentní půdě, poněvadž „*vůle stran je totožná s vůlí aktivního občana*“ (Habermas 2000: 354). Aby se stalo mínění veřejným, musí být artikulováno parlamentními stranami. Chybou Habermase je, že zde nezohledňuje mínění, které se týká *neparlamentních stran*, které mají institucionálně horší přístup na parlamentní půdu a tedy i možnost tvořit veřejné mínění.

Pojem veřejného mínění se následně stalo předmětem sociálně psychologického výzkumu, který zcela odboural normativní prvky. Kontext těchto výzkumů chápal veřejné mínění spíše jako „*reakci beztvaré masy*“ (Habermas 2000: 356). To ovšem Lazarsfeld kritizoval především z toho důvodu, že sociálně psychologický pojem veřejného mínění byl až příliš redukován a ochudil se o zajímavé momenty. Vztah veřejného mínění k panství – státní moci nejlépe charakterizuje tento výrok: *Soukromá přání vlastnit auta a ledničky spadá, stejně jako všechny ostatní způsoby chování, do libovolných skupin, do kategorie „veřejného mínění“ jen tehdy, jsou-li podstatné pro vykonávání vládních a správních funkcí sociálního státu* (Habermas 2000: 361).

3.12. Rozlišení mínění, zvláště veřejného

Habermas se však snaží poctivě rozlišit veřejné mínění od ostatních forem mínění především z důvodu komparativního významu tohoto pojmu (Habermas 2000: 361). To se snaží analyzovat především skrze oblasti komunikace, na kterých lze empiricky poměřovat jejich míru veřejnosti, tzn. dostupnosti.

Jako první identifikuje **neformální mínění**, **neveřejné mínění**, jež se liší stupněm své závaznosti. V první rovině jsou formulovány záležitosti, které jsou brány jako kulturní danosti a nejsou nijak diskutovány. V druhé rovině jsou již některé záležitosti verbálně formulovány, ale stále nejsou diskutovány, což jsou

záležitosti, které není třeba vymezovat. Na třetí úrovni diskutujeme ty roviny, které lze považovat za prchavé výsledky v čase (Habermas 2002: 362). Diskuze je utvářena ve skupinově podmíněném prostředí, se svými zvláštnostmi a strukturami informačních kanálů. Výsledky diskuze jsou takové, že mínění má podobu spíše prchavějšího produktu kulturního průmyslu. Na pozadí této diskuze se snad stále uplatňují kulturní samozřejmosti a danosti, a vytvářejí se systémy norem, ovšem spíše v rámci sociální kontroly *módy* (Simel 2006: 100). Nicméně představy dané kulturním průmyslem vytvářejí nové systémy norem (Habermas 2002: 362). Tyto danosti jsou pak komunikovány především pomocí masmédií prostřednictvím „opinion leaders“, což jsou aktéři¹², kteří dokáží reflektovat dané skutečnosti a dále je komunikovat. Proto, aby se tyto skutečnosti *neveřejného mínění staly veřejným*, musí být poskytnuty komunikační síti (Habermas 2002: 364), médiím a masmédiím. Média však mají výrazně silnější pozici než jen zprostředkovatele veřejného mínění. Média nejsou pasivním sluhou aktivních tvůrců mínění, tvoří agendu, která je určujícím elementem v celospolečenských procesech, ovšem i mediální agenda je určována politickými institucemi.¹³

Současná pozice a efekty médií jsou ostatně diskutovány v kontextu „masifikace“ médií (např. Revuepolitika, 18/ 2007: 19). Petr Fiala píše, že média nedodávají mase pouze komunikaci, ale dělají ze svých konzumentů masu. Media dráždí a poskytují uzavřené fragmenty výroků, které se stylizují do moralizující pozice. Nejde však o moralizování, jde o prodej morálních hodnot bez skutečného zájmu. Této problematice jsme se dotkli v kapitole Stát, moc veřejná. Ovšem důsledky se projevují v banalizování všeho, co by mohlo mít etický rozměr. Informace pak nejsou faktické, jsou to emocionální produkty. Rozum je nahrazen city a tak je odsunuto kritické publikum vědy a nahrazeno empatií a pozorností pro životní styl. Tím i je podle Dietera Prokopa vytěsněna demokracie a solidarita, kterou nahrazují peníze a administrativní moc (Dieter 2005: 352).

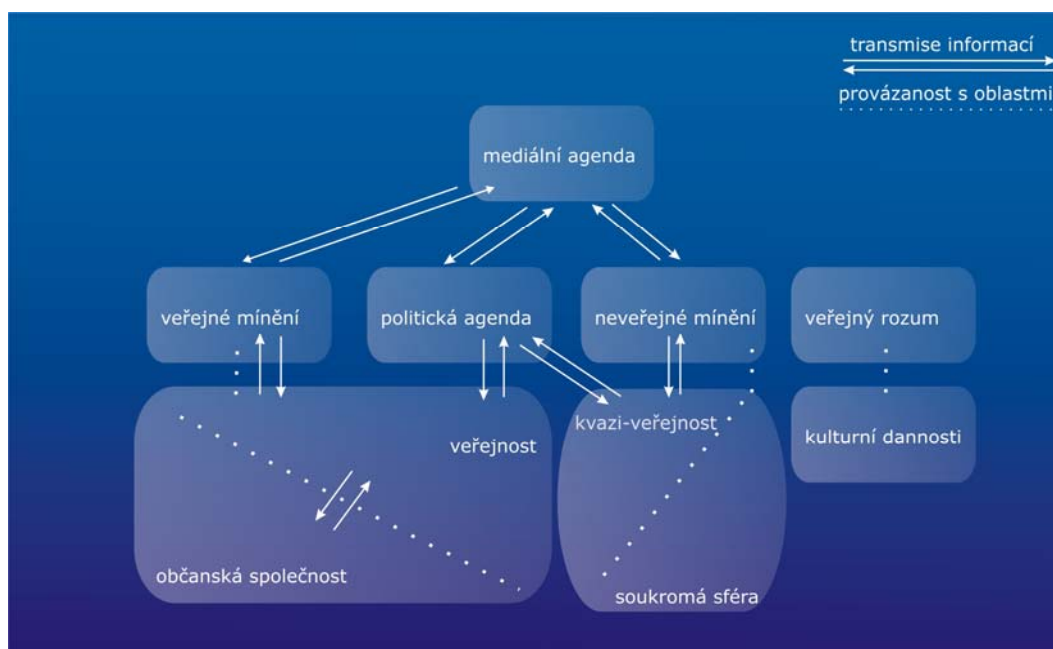
Proti komunikační oblasti veřejných mínění stojí sféra tzv. **kvazi-veřejného mínění**. Tato mínění již kolují víceméně mimo masu, jsou více formalizovaná a omezují se na užší prostor – velké politické deníky, kritickou publicistiku, poradní

¹² Nejen osoby, ale jako opinion leaders mohou figurovat také určité lobistické skupiny, elity nebo jiní aktéři, kteří disponují výstupy z racionálních diskuzí.

¹³ V současnosti jsou výzkumy zaměřeny na zjištění vztahu mezi mediální agendou a skutečnými indikátory, které jsou objektivními ukazateli. Výzkumy zjistily, že zatímco se objektivní indikátory snížily, např. kvalita ovzduší, zprávy o kvalitě, tedy frekvence o dané problematice, se stále zvyšují. Indikátory skutečnosti tedy nejsou nezbytnou ani dostatečnou příčinou k tomu, aby se dané téma stalo součástí mediální agendy. (Kunštát 2006: 84)

a ovlivňující výbory, komise mající politicky relevantní pravomoc. Mínění může být adresováno - směřováno širokému publiku, ale není zde rozvinutá široká diskuze. Tuto diskuzi lze nazvat, diskuzí oborových elit. Kvaziveřejné výroky mají institucionální charakter a jsou vždy jistým způsobem zvýhodňovány, tudíž nedosahují výrazné shody s neorganizovanou či minimálně organizovanou masou. Mezi neveřejnou oblastí a oblastí veřejnou existuje stále spojení pomocí *mediálních kanálů*. V současném kontextu informační společnosti a také v rámci silnější provázanosti ekonomického a politického subsystému je striktní odlišení těžko představitelné. Habermas zde zmiňuje, že tyto mediální kanály vznikají díky demonstrativní či manipulativní publicitě, díky níž je pak možné se podílet na moci či politickou moc vyrovnávat, díky plebiscitní podpoře u mediálně vytvořeného publika (Habermas 2002: 364). Komunikace a její význam však v důsledku může být výrazně manipulativní a to ze strany politiků. Manipulace je v tomto smyslu chápána jako odpoutávání pozornosti od skutečných témat, která jsou palčivá pro volené zastupitele či garnituru. To shrnuje Sartori, který říká, že především politici, ale i ostatní aktéři se nevyjadřují k věcem jako takovým, skutečnostem závažným, ale především reagují na mediální události, které se zviditelňují či cíleně iniciují v médiích (Sartori 2001: 154).¹⁴

¹⁴ Podle Českého statistického úřadu se poskytováním právních, účetních a poradenských služeb zabývalo v posledním roce sledování zhruba 80 tisíc osob. Od roku 2000 se jejich počet zvýšil o 6 tisíc. Český statistický úřad nemá strukturovaně vymezené všechny oblasti a vytváří jednu hromadnou kategorii. Obecně lze však předpokládat, že když poradenské agentury zabývající se marketingovými výzkumy zesilují každoročně svou pozici, tak ji zesilují také nové public agentury a mediálně poradenská centra. Další nové aktivity, které je možné zaznamenat, se týkají především IT technologií. V mediálním segmentu jsou tyto IT technologie používány a zaměřeny na podrobný monitoring médií a jejich analýzy. Rozvíjí se i tzv. enterpriserové aktivity, což znamená hromadné nakupování dat, jejich třídění a implementace do informačních systémů firem. V poslední době zaznamenává boom reklama po internetu, dalším z těchto nově nastupujících způsobů je šíření prostřednictvím SMS. V posledních letech dosáhly hrubé výdaje firem na internetovou reklamu v ČR dvouciferného růstu. Jejich podíl na výdajích na reklamu v médiích, se odhaduje na 3,8 %.

Obrázek-2: Proces transformace neveřejného na veřejné.

Shrnu-li předchozí, veřejné mínění na rozdíl od veřejného rozumu je silně spojeno s občanskou společností. Na jedné straně lze postavit systém neformálních, osobních **neveřejných mínění**, na straně druhé, **systém formálních, institucionálně formalizovaných mínění**. Neveřejné mínění, aby se stalo **veřejným**, potřebuje **politické systémy** (v tomto případě politické strany) či jinou půdu, která je považována za legitimní prostor k diskuzi o věcech veřejných. **Veřejné mínění se může vytvořit jen v té míře, v níž jsou oblasti spojeny prostřednictvím kritické publicity** (Habermas 2000: 365). Neveřejné mínění získává svou existenci veřejného mínění teprve tím, že je zpracováno politickými stranami.

Veřejné mínění podle Habermase nesmí ignorovat intenci politicky orientovaného jednání veřejnosti. Stupeň veřejnosti určitého mínění se poměřuje podle toho, do jaké míry je toto mínění výsledkem veřejnosti členského publika uvnitř organizace; a do jaké míry tato veřejnost uvnitř organizace komunikuje s externí veřejností, která se vytváří prostřednictvím masmédií v publicistickém styku mezi společenskými organizacemi a státními institucemi (Habermas 2000: 366). V kontextu občanské společnosti **je možné kategorizovat spíše do oblasti kvaziveřejného mínění**. Veřejné mínění v přísném slova smyslu neexistuje *de-facto* ale *ipso-facto*. Proto je pro analýzu veřejnosti nepostradatelným pojmem.

4. Teorie sociálního jednání a demokracie

V této části práce sociálně politického jednání vymezím základní charakteristiky politického jednání, které jsem částečně předestřel v předchozí části textu. Vycházet budu z pozice Maxe Webera a jeho typů jednání.

Weberův základ sociálního jednání tkví v odlišení od elementárních projevů aktéra, které je za sociální jednání mylně označováno. Sociální jednání tak striktně odlišuje od chování – jednání, které nelze označit za sociální. Weber rozumí jednáním subjektivní zaměřenost na cíl – v tomto případě je cílem jiný aktér – tato zaměřenost nemusí být ani uvědomovaná, spíše je takové jednání spolu uvědomované, které směřuje k elementární snaze uvědomění si vlastní pozice. I když Nohejl (2007: 23) upozorňuje, že Weber nevystavuje svou teorii jako teorii sociálního jednání, lze konstatovat, že společenskost jednání je ústředním, tedy vztahným rámcem jeho úvah. Totiž, jednání, které je orientováno na alter ego, označuje Weber jako „jednání pospolité“ (*Gemeinschaftshandeln*). Weber v tomto kontextu klade do centra pojem porozumění, tedy naplnění pro Webera dosud prázdného pojmu pospolitého jednání. Pospolitě jednání však nemusí být vždy orientovaným na porozumění. Specifikum porozumění je právě ve vědomém očekávání a vztáznosti na průběh jednání (Nohejl, 2007: 23).

Weberova klasifikace důvodů sociálního jednání je notoricky známou záležitostí, pokud jsem se však zaměřil na aktéra v prostoru životního světa, mohu ve vztahu k politice vymezit některé možnosti, jakým způsobem se lze vyrovnávat s politickými institucemi nebo tyto instituce naopak tvořit.

Tradiční chování, jak označuje Weber, je na hranici, kdy je jednání orientováno na smysl, „*neboť velmi často je to jen tupé reagování, probíhající ve směru už jednou zažitého k navyklým postojům*“ (Weber, 1998: 156). Můžeme předpokládat, že takové jednání je používáno i ve vztahu k politice či k politickým tématům. Aktér se tedy s politikou vyrovnává tak, že si vytvoří ustálený vzorec jednání.

Přísně afektivní chování ve vztahu k politice je možné identifikovat jako nekontrolovanou reakci na podněty, kterou může vyvolat buď politický systém nebo některá událost ve veřejném prostoru. Weber pak podotýká, že sublimovaná podoba afektivního „*jednání již vystupuje jako vědomé uvolnění citové situace: většinou (ale ne vždy) se pak toto jednání nachází na cestě ke své „hodnotové racionalizaci*“ (Weber 1998: 157). Což znamená možnost, že se aktér své jednání,

kteře mělo původ v čistě afektivních obsazích, snaží hodnotově racionalizovat. Jinak řečeno, spontánnost je ponechána k vyplynutí na povrch, a jednání je ustáleno v přijatelných vzorech jednání.

Třetí typ důvodů, které určují sociální jednání, je hodnotově racionální. Aktér, který jedná čistě hodnotově racionálně, nepředvídá následky svého jednání a jedná pouze ve službě svého přesvědčení, *hodnot*. Jednání tohoto typu lze v současnosti naléznout jen v malém množství. A zdá se, že nepatří mezi důvody jednání v současnosti. Weber totiž uvádí, že k takovému typu jednání dochází ve velmi skromném počtu případů (Weber 1998: 157). Takové jednání pak velmi těžce vytváří potenciál ke shodě a v politickém prostředí je jednání tohoto druhu vzácností. Je možné naznačit, že takové jednání je možné identifikovat především v politickém prostředí, které má velmi silné spojení s otázkami společensky mravními či náboženskými.

Účelově racionální jednání je orientováno „*podle účelu, prostředku a vedlejších následků a přitom racionálně zvažuje jak prostředky s ohledem na účely, tak účely vzhledem k vedlejším následkům.*“ Můžeme předpokládat, že takové jednání je politickému jednání velmi blízké a politický systém se je snaží maximálně naplňovat.¹⁵

Tabulka1 Habermasova/Schluterova formalizace Weberových typů jednání (Nohejl 2007: 32)

Typy jednání podle míry racionality	Subjektivní smysl se týká těchto kategorií			
	Prostředky	Účely	Hodnoty	Důsledky
Účelově racionální	+	+	+	+
Hodnotově racionální	+	+	+	-
Afektivní	+	+	-	-
Tradiční	+	-	-	-

Habermas však přichází s interpretací, která zvažuje všechny kategorie prostředků, účelů, hodnot a důsledků jednání. Jinými slovy lze tyto typy nahlížet

¹⁵ Konkrétně lze racionalitu politického aparátu naléznout u Daniela Bella (1994).

stejnou optikou, ale Habermas jde ještě dál a vytváří normativní model jednání, který je výrazně odlišný od předchozího vymezení jednání u Webera. Koncept Habermase je kriticky označován za utopickou záležitost (Nohejl 2007). V tomto směru je však typem, který je v andragogickém kontextu prostorem pro realizaci.

Habermas se snaží teorii jednání posunout dál od účelové racionality k racionalitě komunikativního jednání, jež vymezuje další typy racionality, a to teleologickou, normativní a dramaturgickou. V teleologické racionalitě sleduje aktér nějaký cíl, volí prostředky. Jeho vztah však není určován maximalizací užitku. Aktér se primárně vztahuje ke světu, nejisté či otevřené je zde to, zda se mu podaří uskutečnit svou představu o světě.

Normativní teorie jednání určuje výraznou měrou chování jednotlivce, nikoliv samo o sobě, ale je zaměřeno na chování ve skupině. Centrem této teorie je „*následování norem*“ (Weberovsky řečeno existuje zde elementární šance v dodržování a v potvrzování platnosti legitimního řádu) což znamená splnění určitých obecných forem jednání. Očekávání však mají dle Habermase normativní význam. Jinými slovy, účastníci jsou oprávněni takové jednání očekávat. Myslím, že není třeba upozorňovat na Parsonsův vliv, který je v tomto směru zřetelný což, je jasný odkaz na teorii rolí. Poslední teorií je teorie *dramaturgická*, která se vztahuje na účastníky interakce, jež sami sobě tvoří publikum. Dramaturgické jednání je ve skrze strategickým, které má za úkol vytvářet určité stylizované obrazy reality. Naproti tomu Habermas zde staví vlastní koncepci komunikativního jednání, kterou účelově vykonstruoval. Jeho komunikativní jednání je orientováno na porozumění, nikoliv na dosažení individuálního úspěchu. Výrazně se odlišuje od účelově racionálního jednání, které je dle něj určováno pouze egocentrickými kalkulacemi. Naproti tomu *komunikativní* jednání, respektive aktéři v tomto jednání, nejsou primárně orientováni na vlastní úspěch. Své vlastní cíle sledují jen pod podmínkou, že rozvrhy svého jednání mohou sladit na základě společné definice situace. Odlišnost v předchozích formách jednání je především ve skutečnosti, že zde byla *řeč* používána pouze jako prostředek k dorozumívání, k uplatňování mocenských pozic a k prosazování individuálních či skupinových cílů. Naproti tomu *řeč* je v Habermasově teorii komunikativního jednání používána jako zdroj a zároveň prostředek k sociální integraci (Nohejl 2007: 51-61).

4.1. Deliberativní a agregativní pojetí demokracie

Možnost uplatnění jazyka – řeči v demokratickém procesu jednání je diskutována především v současných teoriích demokracie. V Schumpeterovském chápání významu demokracie jako politické metody – procedurální demokracie (Schumpeter 2004: 260) přiblížím odlišnosti deliberativního a agregativního pojetí demokracie.¹⁶ Podle Shapira (2002) vše začíná u Rousseaua (2002), který říká, že by se všechny procesy v politickém systému měly kondenzovat v obecné vůli, která je ztělesněním společného dobra. Což Rousseau podtrhuje slovy, že vyjdeme-li ze „součtu jednotlivých vůlí“, odečteme „plusy a minusy, které se navzájem ruší“, načež „součet rozdílů představuje obecnou vůli“ (Rousseau 1949: 36). „Pokusy dát tomuto výroku smysl zahltily dvě odvětví odborné literatury: agregační směr napnul všechny síly k tomu, aby zjistil, jak máme provést příslušné matematické úkony,...směr deliberativní se snaží přimět lidi k tomu, aby se shodli na společném dobru...“ (Shapiro 2002: 26).

Agregativní chápání politiky zdůrazňovalo především soutěživé volby umožňující změnu politické elity. Angažovanost aktérů byla omezena na volby, jako možnosti deklarování předem daných preferencí. Ovšem autoři, kteří se věnovali této problematice, konstatovali jeden zásadní problém, který se týká procedur v procesu voleb. Problém nastává tehdy, pokud jsou různé výsledky ovlivněny pořadím, ve kterém se hlasuje. Z tohoto důvodu pak někteří autoři dospěli k názoru, že demokracie je neuskutečnitelná. Agregativní demokracie je také někdy označována za demokracii privatizovanou, občanům pak nedává možnost projevit svůj názor jinak než jen v podobě volebního aktu. Což znamená, že zde existuje malá možnost projevit svůj názor veřejně ve snaze přesvědčit aktéry o pravdivosti zastávaných idejí (Císař 2003: 103). Jednotlivé teorie demokracie výrazným způsobem modifikují konkrétní podobu v praxi. Seznamování s jednotlivými režimy (parlamentní, prezidentské) nebo volebními systémy (proporčními, většinovými, semi-proporčními) či stranickými systémy (multipartismus, bipartismus atd.) je nad rámec této práce. Důležité však je, že demokracie chápána jako procedura má mnoho podob, což se projevuje

¹⁶ Výběr těchto teorií je čistě účelný. Cílem není analyzovat všechny přístupy, které jsou v teorii demokracie možné. Vybrané deliberativní pojetí reprezentuje jeden z mnoha možných přístupů jakým způsobem je možné participovat na politických procesech. Agregativní přístup, který je dále zúžen, přímo na Shumpetera, reprezentuje teorii, kterou lze z pohledu aktéra považovat za minimalisticky participativní či spíše neparticipativní teorii demokracie.

v konkrétních volebních systémech, které upravují konečné vítězství voleb. V kontextu agregativního pojetí demokracie jsou to především demokratické procedury, které ovlivňují volební výsledky.

Některé souvislosti agregativní politiky, která převládala spíše v předválečném období, zmíním v následující části, která se věnuje teorii elit a Schumpeterovi.

Naopak deliberativní demokracie se snaží překonat soutěživou demokracii a „*procedurální demokracii*“ nárokem na komunikaci. V této komunikaci je nutnost používat veřejný rozum (Císař 200: 103). Deliberativní politika má dle Shapira (2002) řešit především občasné neduhy demokracie, mezi které patří nízká kvalita rozhodování, politika novinových titulků, nedostatečná účast veřejnosti, klesající legitimita vlády a nevědomost občanů. Intencí deliberativní politiky je eliminace vizuální okázalosti volebních aktů a ve striktním slova smyslu vytvoření komunikačních aktů, které vedou k uvážlivější politice. Deliberatizace získává své příznivce v přesvědčení, „*že lidé v průběhu diskuze o tom, co by společnost měla dělat, pozmění svůj názor*“ (Shapiro 2002: 28). Kritika tohoto přístupu souvisí především s tím, že ono rozvažování může vynést více rozdílů, které do té doby nebyly zcela zřetelné. Připomeňme si jen skutečnost, že na takové rozvažování postavil svou teorii Marx, kdy díky uvědomění se ze třídy pro sebe stane třída o sobě. Shapiro tak kritizuje přehnanou snahu prosazení dialogu jako integračního prvku. Rozvažování totiž může vnést do vztahu ostřejší světlo, které odhalí pečlivě maskované nedostatky, které se stanou pro jednu či obě strany neakceptovatelným faktem pro další spolupráci. Obrat k deliberativní politice však měl a má snahu po uskutečnění veřejného dobra. Což by mělo vést k větší zodpovědnosti politických autorit reprezentovaných zájmů. Deliberativní politika však vylučuje z diskuze neobhajitelná stanoviska (Znoj 2002: 34) a snaží se vytvořit pocit veřejné sounáležitosti, zde má ono veřejné dobro v diskuzi formovat sociální tmel (Císař 2002: 103). Tento požadavek je však možné naplnit, pokud bude veřejná sféra k takovému dialogu institucionálně zajištěna. Deliberativní sféra zde funguje jako normativní ideál spontánní tvorby veřejného mínění, které není formováno systémovými tlaky (Císař 2002: 104). Jürgen Habermas k tomu dodává, že zde musí existovat citelná diference mezi vytvářením politické vůle a procesem spontánního utváření veřejného mínění (Císař 2002: 104). „*Suverenita lidu, i ve své anonymní podobě, ustupuje do*

demokratických procedur a do právní implementace jejich náročných procedur a do právní implementace jejich náročných komunikačních předpokladů jen proto, aby se uplatnila jako komunikativně vytvořená moc..., pramenící z interakcí mezi právně institucionalizovaným utvářením vůle a kulturně mobilizovanými veřejnostmi, jež zase nacházejí svou základnu ve sdružení občanské společnosti, která je stejně daleko jak ke státu, tak i k ekonomii.“ (Habermas 2002: 94)

Institucionální zajištění zajišťuje sféra občanské společnosti, která je vymezeným prostorem mezi ekonomickým sektorem a legální formou moci, tedy státem. Deliberativní politika tak podle Habermase čerpá komunikační zdroje především z občanské společnosti, „... *deliberativní politika... je odkázána na svobodomyslnou politickou kulturu a uvědomělou politikou socializace... iniciativy sdružení utvářející mínění.. .na zdroje..., které jsou jen těžko přístupné politickému řízení“* (Habermas 2002: 95).

Na občana – aktéra tak deliberativní teorie klade větší břemeno než agregativní pojetí. Deliberativní politika vyžaduje větší participaci občanů a neomezuje se pouze na instrumentální prosazení cílů, ale má upevňovat občanskou společnost a vychovávat občany k umění vládnout (Lebeda, Vlachová 2006: 12). Demokracie pak může vzkvétat pouze tehdy, pokud se občané o politiku zajímají a jsou politicky aktivní. Avšak v současnosti nejsou volební boje výsledkem boje o mínění. Takové jednání je spíš označováno za „*fikci občanské veřejnosti*“ (Habermas 2000: 320), veřejnost však tento boj s jistou mírou soudnosti očekává. Deliberativní politika vyžaduje větší angažovanost a větší přístupnost, snaží se zdůrazňovat občanské ctnosti, které současné společnosti chybí. Problém ovšem vyvstává při snaze zodpovědět otázku, kde je možné tyto ctnosti kultivovat. To je nejsilnější vazba na pole andragogiky, tedy vytváření angažovaných občanů.

4.2. Demokratická teorie elit – Schumpeter

V kontextu Webera a účelově racionálního jednání existuje v teorii demokracie několik přístupů – teorie elit¹⁷, politické participace a teorie racionálního výběru. Schumpeterova teorie je velmi těžce zařaditelná, což je patrné především z nejednoznačného postoje některých autorů. Jeho teorie elitní demokracie, směřovaná ke konkurenční soutěži, vytváří do jisté míry specifikum. Ve směru jednání aktérů v rámci politiky je pro Schumpetera znakem racionality nízká participace občanů v politických procesech, a to proto, že jedinec účasti v politice nezíská více, než kdyby se jí neúčastnil (Lebeda, Vlachová: 2004). Schumpeter ve své teorii navrhuje teze, které mluví o racionálních občanech. Kritizuje zde především pojem „obecné blaho“ či „vůle lidu“ (Kopeček 2002: 183; Novák 2001). Jednání lidí je dle Schumpetera v mnoha ohledech nepřehledné a iracionální. Obecná vůle pak tuto iracionalitu absorbuje v legitimním projevu participace občanů, jimiž jsou volby a v konečném důsledku není „obecná vůle“ ničím jiným, než vůlí produkovanou a vzešlou z iracionality voleb. Z této pozice Schumpeter neklade žádné přehnané nároky na aktéry – voliče. *„Demokracie pouze znamená to, že voliči mají možnost akceptovat nebo odmítnout ty, kteří mají vládnout.“* (Kopeček 2002: 183) Potud je dán prostor občanům – voličům pro jejich aktivizmus.

Schumpeterova elitní demokracie je prostředek k dosažení určitého cíle, není však cílem sama o sobě. Vyplyvá to z přístupu, který nejlépe charakterizuje následující věta: Demokracie je pouze metoda, což je jen určitý typ institucionálního zajištění užívaných procedur, *„ve které jednotlivci*

¹⁷ Teorie elit je v Schumpeterovském kontextu výjimkou, poněvadž dokázala zapojit demokracii do centra procedurálních výkonů moci. Elity jsou vystaveny na demokratických institucích. V opačném případě tedy u autorů, kteří jsou klasickými představiteli teorie elit, minimalizují demokratický efekt na minimum nebo s ním vůbec nepracují. Teorie elit zdůrazňovala, že všechny důležité výkony byly výtvorem elitní skupiny. Masy vždy představovaly pasivní aktéry. Zde je možné odkázat na G. Le Bonna (1994), který systematizoval práci s masou. První konkrétní teorie, které pracují s oddělenou masou a elitní vrstvou či uskupením, představili Italové Mosca a Pareto. Přes zjevné odlišnosti pracují autoři se stejným konceptem, tedy že menšina bude vždy vládnout většině – mase. Oba dva zdůrazňují psychologický faktor, charakter, vlastnosti a predispozice člověka. Mosca chápe schopnost politických elit jako možnost, kterou nazývá politickou formulí. To jsou soubory iluzí, které legitimizují směr a výkon moci skrze elitu samu o sobě. Je zde přínosné si povšimnout jisté afinity k dílu K. Marxe *Německá ideologie*, jehož autora Mosca silně kritizoval za zdroj, podle něhož nastává výměna veřejnosti. Jak jsem již řekl, autoři Mosca a Pareto jsou si velmi podobní a odlišnosti spočívají spíše v centru jejich zájmu. Především je zde vhodné poukázat na Paretův termín cirkulace elit (Kopeček 2007). Další autor, kterého je v tomto směru možné zmínit, je Ch. W. Mills, který se zaměřuje na podrobnou analýzu americké společnosti a vytváří typologii elit, s níž je možné se v USA setkat. Nejdůležitější z Millsovi teorie však zůstává jeho určení elit, které jsou úzce propojené s hospodářskými subjekty a silně koncentrují ve svých rukou moc, kterou je velmi těžké regulovat (Mills 1966). Poslední autorem, jehož chci zmínit, je Giovanni Sartori (2001; 2005), který pracuje s pojmem *kontrolní skupiny*, která disponuje politickou kontrolní mocí a která kontroluje aktivity ostatních členů určitého vymezení. Aby tato kontrola byla možná, potřebuje politické instituce a politické kanály.

v konkurenčním zápase získají moc rozhodovat“ (Schumpeter 1962: 269). Pro Schumpetera je totiž důležitější politická stabilita než zachování demokracie (Schumpeter 2004: 302-314). Tendence k osvícenému vládnutí elit ukazuje na účelové racionální jednání, kde systém pobídek vytváří konkurenční prostředí a stabilnější vládu. Demokracie však není žádný abstraktní ideál, ale existence soutěživého prostředí, jinými slovy, volné konkurence, která vytváří otevřený prostor pro „skupenství elit“. Soutěživé prostředí je pak vymezováno tehdy, kdy má volič možnost výběru mezi dvěma odlišnými politickými uskupeními.

Konkurenční prostředí však signifikuje další zajímavý moment, který se odklonil od tradičního pojetí podrobení se moci, jež můžeme naleznout např. u Hobbesa. Další autoři pak toto podrobení zmírňují a volají po omezení moci. Schumpeter však svým konkurenčním prostředím ukázal, že je možné tuto moc také ovládat (Shapiro 2002: 38-39).

Volby pak plní další funkci, mimo alokaci legitimní moci, to je i nástroj legitimizace rozhodování vládnoucí elity (Kopeček 2002: 185). Volby jsou v tomto směru důležitým elementem demokracie. Pokud by totiž existovala obecná nespokojenost mas, je možné pomocí těchto voleb provést potřebnou výměnu vládní garnitury. Tedy možnosti kontroly, které dává Schumpeter aktérovi k dispozici, se neomezují pouze na investuru (jmenování), ale i destituci (odvolání) (Schumpeter 1979: 272). Při přibližování „elitářské“ teorie demokracie rakouského ekonoma stojí za zmínku jeho krajan, Karl Raimund Popper, který stejně jako Schumpeter podrobil kritice klasickou doktrínu demokracie (Novák 2001). Zmíním jen nejdůležitější momenty, které jsou zaměřeny na prostor, který je dán aktérům v politickém jednání a který je pro cíl této práce přínosný. Schumpeter na rozdíl od Poppera zaujímá výrazně kritické stanovisko ke kompetenci aktérů v politických procesech. Popper obdobně zdůrazňuje negativní moc lidu, aktérů, která jim je dána. Sesadit vládu. „*Stát je politicky svobodný, jestliže jeho politické instituce občanům prakticky umožňují, aby bez krveprolití přivodili změnu vlády, jestliže si většina takovou změnu přeje*“ (Popper 1997: 142). Oba autoři jsou však odlišní v rozsahu této negativní moci. Konkurenční soutěž a volby dle Schumpetera nenabízí možnost retrospektivního lidového soudu aktérů (občanů-voličů) nad politikou. Tyto soudy jsou pak u Sartoriho anticipacemi, jimiž je tvořena zpětná vazba. To podle Nováka zapadá spíše k Popperovi a jeho neklasické teorie demokracie (Novák 2001: 22).

Teorii elit můžeme sledovat částečně i u autora, jako je Max Weber, a to i přesto, že není v tomto směru nikde výrazně citován. Weber se nikde přímo nevěnuje či nevyjadřuje ke konceptu elit, ale souvislosti lze nalézt v textu „*Wirtschaft und Gesellschaft*“. Kontury teorie elit lze odhalit v textech věnovaných byrokratizaci organizace, politice jako povolání, vzniku vrstvy profesionálních politiků (Weber 1998: 249) či legitimitě panství, která je v rámci elit ústředním konceptem. Panství pak Weber definuje jako šanci, že skupina lidí uposlechne rozkazu určité osoby. U Webera a jeho politiky jako povolání se na chvíli pozastavíme. Stát je podle Webera pospolitost (Loužek 2005: 142), která je geograficky ohraničená a na tomto prostoru si nárokuje legitimní použití fyzického násilí. Weber doslova říká: „*Kdo dělá politiku, usiluje o moc. O moc buď jako prostředek ve službě jiným ideálním nebo egoistickým cílům, nebo o moc pro ni samotnou, aby prožíval pocit prestiže, který moc posiluje*“ (Weber 1998: 247). Občany pak označuje za příležitostné politiky, tedy pokud „*vhodíme volební lístek nebo v případě podobného projevu vůle... potlesku... pronesení politické řeči*“ (Weber 1998: 252). Občané však mohou mít politiku jako vedlejší povolání, tj. „*předsedové stranicko-politických spolků... důvěrníci*“ (Weber 1998: 252), kteří fungují jen na požádání. Zde je možné vidět odkaz k občanské kvaziveřejnosti, která v tomto textu bude také zmíněna.

U Webera je pak možné vidět profesionalizaci politiky a vytváření v jistém slova smyslu politiky elit. Politika se sama o sobě stává povoláním (k tomu více Schumpeter 2004; Loužek 2005). Politik zde žije buď pro politiku nebo žije z politiky. Tím mám na mysli aktéry, kteří se snaží z politiky vytvořit trvalý zdroj příjmů. Aby se nestala tato věc, Weber uvažuje o možnosti, že člověk v politice by měl být zcela na penězích nevázaný, tedy měl by žít zcela bezpracně. Neměl by vykonávat žádnou práci. Weber říká, že to nikdy nebude podnikatel, moderní podnikatel nebo dělník, a ukazuje na rentiéra, což je pro něj ideální politik. Elitářské myšlení je pak zdůrazněno v poslední části jeho eseje, která je zaměřena na etiku smýšlení a etiku zodpovědnosti. Weber striktně vyžaduje etiku smýšlení (to je např. etika křesťana) a etiku odpovědnosti, která platí pro oblast politiky. Ukazuje zde na hodnotové konflikty „mezi mravními maximami“ (Loužek 2005: 145). Weber vůbec klade na politiky velké požadavky, které vyvstávají v etické paradoxy. Etika a rozum však nemusí být vždy v rozporu, tyto

prvky mohou být komplementy, které „vytvářejí pravého člověka, takového, který může být povolán k politice.“ (Weber 1998: 295)

5. Sumarizace teoretických východisek

Teoretická východiska lze formulovat do několika bodů, které by měly být limitující osou celého empirického šetření.

Politiku jsem vymezil do obecné formulace, že politika je systémem jednání, které je přímo účastno věcí veřejných, tedy je primárně orientováno na veřejný prostor. Pomocí Habermase, který zde sloužil jako kritický nástroj, či chcete-li, dekodér celospolečenských procesů, jsem rozdělil politiku na dva póly, nebojím se zde jisté formy dualismu, toto rozdělení je pouze pracovní. Na jednom z těchto pólů stojí *politika jako výrazný regulátor*, a na druhém pólu zde stojí *aktér samotný*. Aktérovi je dána možnost vyrovnávat politický proces, a to několika způsoby. Může přímo participovat na politických institucích, tedy aktivně se zapojovat na chodu politiky, přes strany. Nebo může svou aktivitu omezit na volební účast. Druhým pólem vyrovnání se je možnost vytvářet legitimní a v demokratických zemích tzv. „třetí prostor“, tedy občanskou společnost. Na občanské společnosti lze opět různým způsobem participovat, buď výrazně aktivní formou participace, v podobě přímé účasti v různých sociálních hnutích, nebo tzv. diváckou účastí, která je charakteristická tichou podporou. To lze sledovat v přeměnách veřejné sféry. V tomto směru bylo nutné pracovně odlišit veřejnou, kvazi-veřejnou a neveřejnou sféru. Dále jsem identifikoval aktivního činitele při formování jednotlivých oblastí společnosti.

Parametrem jednání v politických procesech, tedy *procedurálním pravidlem*, je v kontextu této práce demokracie. Zde jsem nastínil dva současně nejvíce diskutované přístupy k politickým procesům. A to formy agregativní a deliberativní. Snažil jsem se zde ukázat na spojitosti s Maxem Weberem a jeho typy jednání, které v této práci nebyly jen ilustrativní. Weberovy typy jednání lze sledovat v politických procesech. Důležité je však vymezení účelově racionálního jednání jako diskutované formy politické participace. Zde jsem nastínil především teorii elit, kdy jsem identifikoval výraznou spojitost se Shumepeterem. Toto pojetí jsem v kontextu současné diskuze identifikoval jako agregativní pojetí demokracie. Deliberativní kontext jsem našel především v odkazu na typ jednání

u J. Habermase, který definoval tento typ jednání jako obecný cíl. To jsem také určil jako nejvýraznější přesah k andragogice jako takové.

6. Explorace zkoumaných témat

Při tvorbě tématu této práce, jsem čerpal především z již proběhlých výzkumů, které v současnosti probíhají v rámci mezinárodního programu sociálních výzkumů ISSP¹⁸, Evropského sociálního výzkumu ESS¹⁹ a pravidelných omnibusových šetření, které probíhají v rámci CVVM²⁰.

Ovšem exploraci témat, které jsou zaměřené přímo na vyrovnávání se s politikou, jsem musel provést v rámci vlastního šetření, které probíhalo dlouhodobě od léta 2007²¹ kdy jsem postupně sbíral data, pomocí nestandardizovaných rozhovorů na téma politika a politické jednání.

6.1. Metoda explorace

Metodu pro první exploraci témat, byla zvolena kvalitativní, kdy jsem čerpal z přístupů zakotvené teorie. Nicméně, během výzkum nebyly dodrženy všechny standardy, které jsou pro kvalitativní výzkum nutné (Hendl 2005) (Strauss, Corbinová 1999), v této fázi výzkumu šlo spíše o identifikaci zkoumaných témat, vytyčení zkoumaného rámce, ve kterém se budu v dalším bádání pohybovat.

To jsme provedl pomocí nestandardizovaných rozhovorů, které měly jedno společné téma. Tyto rozhovory neměly žádnou předem danou osnovu možných témat k exploraci.²²

V rozsahu dané cílem této práce jsem pak provedl explorační rozhovory, které byly provedeny během 4 měsíců, tedy v době od 1.4. 2007 do 1.8. 2007, rozhovory byly provedeny na vzorku 12 lidí. Z analýzy rozhovorů, kde jsem

¹⁸ <http://www.issp.org/>

¹⁹ <http://archiv.soc.cas.cz/articles/cz/3/PROJEKTY.html#artID45>

²⁰ <http://www.cvvm.cas.cz/>

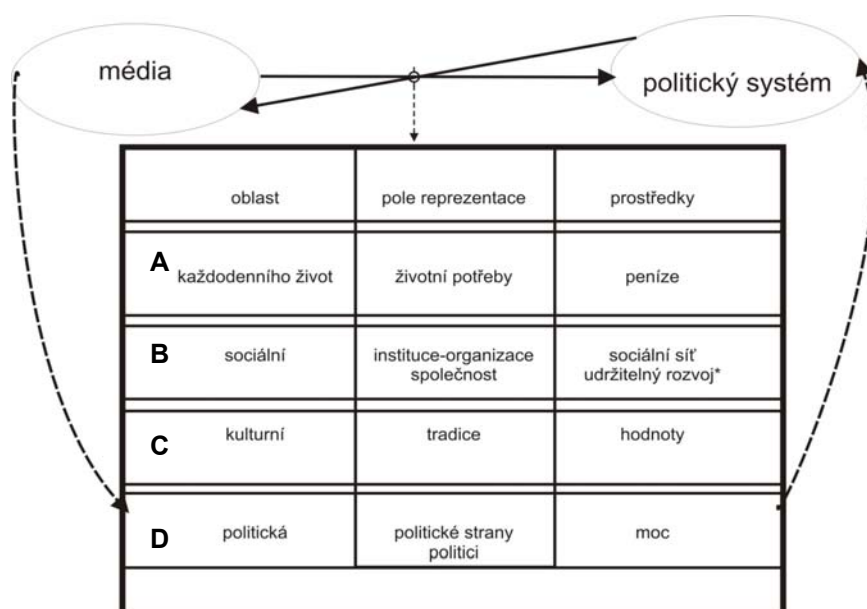
²¹ Výzkum, který probíhal, nebyl orientovaný pouze na tuto problematiku. Tento výzkum je realizovaný dlouhodobě pro politickou stranu KDU-ČSL na centrální úrovni. Cíl výzkumu pro KDU-ČSL se zaměřuje na aktivitu voličů a nevoličů strany KDU-ČSL. Na kvalitativní šetření, které zastalo funkci pilotáže, navazuje kvantitativní šetření. Toto šetření mělo být použito v této diplomové práci, ale z důvodu zdržení jednotlivých fází výzkumu a jejich distribuci (v rozsahu 3500 dotazníků), výsledky z tohoto výzkumu nebudou použity v tomto textu.

²² Použité otázky v této fázi se ptaly na základní informace: 1.) Co si respondent pod pojmem politika vybaví. 2.) Jak moc se zajímá o politiku. 3.) Co by měla politika dělat a co dělá. 4.) Zda si aktér připouští vliv politiky na svůj život. 5.) Zda je účasten politických procesů.

provedl otevřené kódování²³ použitých pojmů, jsem vytvořil obecný rámec jednání aktérů, pomocí kterého jsem pak orientoval další část výzkumu.

6.2. Kategorizace explorovaných pojmů

Při tvorbě rámce jednání jsem zohlednil Weberovy typy jednání a jeho úpravu, kterou provedl Habermas. Vytvořený rámec jednání je mapou pro další kategorizaci témat, která během sběru dat probíhala. Je to spíše analytický nástroj. V rámci jednání jsem identifikoval čtyři oblasti jednání: každodenního života, sociálního, kulturního, politického.

Rámec jednání je složen z oblastí A-B-C-D. Tj. označení pro typ, **ve kterém aktéři jednají**. Politický systém, označuje jednání zaměřené na prosazování cílů ve veřejném prostoru. Označení oblastí, **podle kterého aktéři jednají, je ve schématu označen jako politický systém**, který se přímo dotýká věcí veřejných. Média pro respondenty v daném kontextu představují zprostředkovatele a interpreta informací.

Aktéři vztahující se k oblasti **každodenní svět**, orientují své jednání na aktuální a praktické otázky. Jednání je orientováno na aktuální spotřebu nutností –

²³ Otevřené kódování je v metodě zakotvené teorie analytickým procesem, jímž jsou pojmy identifikovány a rozvíjeny, ve smyslu jejich vlastností a dimenzí. Základní analytické postupy, pomocí nichž se toho dosahuje, jsou: kladení otázek o údajích a zjišťování podobností a jiných výskytů zkoumaného jevu mezi sebou. Podobné události a případy jsou označeny a seskupeny do kategorií (Strauss; Corbinová 1999: 52).

akutností, ke každodennímu životu. Aktéři jsou zaměřeni výrazně na potřeby svých oblastí jednání. V kontextu Webera dostává toto jednání kontury účelově racionálního jednání. Účast ve veřejné sféře je zaměřena výrazně na získání aktuálních cílů, které jsou v intenci takového aktéra. **Politika v této oblasti je spíše nástroj, jak se vypořádat s problémy tady a teď.**

Tento typ jednání zastupuje ty aktéry, kteří chápou politiku jako záměrné zásahy do okolního světa ve prospěch společnosti. Aktéři v sociální oblasti se orientují na budoucnost, v této oblasti je důležité to, jak aktéři vnímají **nejen svou vlastní budoucnost. Politiku zde vnímají jako partnera pro budoucnost.** Sociální oblast charakterizuje prostor, který je pro tyto aktéry mezerou mezi oblastí životního světa a kulturní oblastí. Příklad k ilustraci se nabízí především v problematice ekologie a sociálního zajištění, což je hodnota k trvale udržitelnému rozvoji. Tyto aktéry lze označit za více otevřené změně, kteří vyžadují diskuzi.

Kulturní oblast reprezentuje **tradici**. Aktéři v této oblasti jednání zohledňují především pevně stanovené hodnoty a dokážou je poměrně jasné formulovat do jasně vyhraněných postojů. Tyto hodnoty nedefinují z aktuálního kontextu, ale tyto hodnoty internalizovali během socializační fáze, tedy odkazují se k výchově nebo sociálnímu prostředí²⁴. Což odkazují slovy: „*hodnoty, které jako mám, no tak mě naši, jako rodiče, vychovali, tak jako proč si myslet, že je to špatně?*“

Politický systém, je pole **reprezentace a zároveň zpřístupňuje oblasti A,B,C**. V modelu tak politický systém působí duplicitně. Je zapojen v systému jednání a zároveň zpětně spoluvytváří obraz politického systému. **Pro politickou oblast je důležité dostatečně a pregnantně využívat a naplňovat možnosti jednotlivých oblastí.** V politické oblasti se odehrávají všechny důležité boje – hry o následující oblasti A-B-C i D. V tomto modelu má politická rovina, jak už jednou zaznělo, duplicitní roli. **V politické oblasti se aktéři snaží uplatnit, naplnit jednotlivé body (ABC), a zároveň vytvářejí celkový obraz politiky, který, jako by to nestačilo, je zpětně ovlivňován médii.**

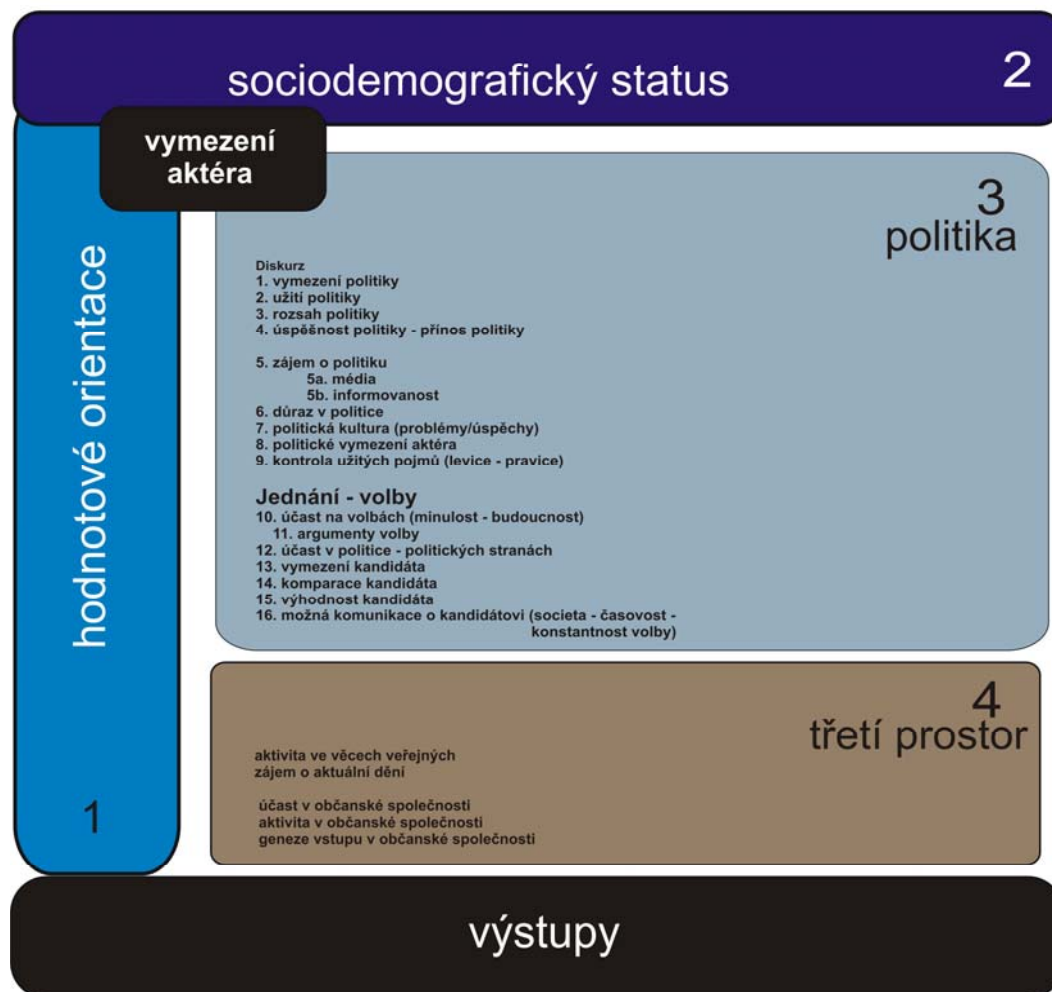
Politici zde představují vykonavatele moci – proto se politické subjekty snaží tuto moc udržet. Obraz o politických subjektech vytvářejí významnou měrou média.

Na základě vytvořených kategorií, které slouží jako kritérium celého výzkumu, jsem mohl formulovat následující výzkumná témata. V první fázi

²⁴ Odkazují se především k primární a sekundární skupině.

exploračních rozhovorů jsem nepoužíval žádná kritéria ke strukturaci. V druhé fázi však používám ke strukturaci²⁵ hodnotové orientace, ty měřím pomocí Schwartzových portrétů²⁶, dalším kritériem ke strukturaci se stal sociodemografický status.

obsahová mapa II. fáze exploračních rozhovorů

Obrázek 3. Obsahová mapa.

²⁵ Rozuměj kritéria, která lze označit pro typy jednání za významná.

²⁶ Tento nástroj zjišťuje hodnotové orientace podle 21 portrétů, kdy má respondent za úkol říci, zda se mu výrok podobá či nikoliv. Z těchto 21 výroků jsou pak vytvářeny hodnotové portréty. Lze použít dva typy. První pracuje se čtyřmi typy hodnotových portrétů: otevřenost změně, překročení sama sebe, posílení ega, konzervace. Druhý typ pracuje s užším vymezením, tedy s 10 motivačními typy: benevolence, konformismus, tradice, bezpečnost, moc, úspěch, požitkářství, stimulace, samostatnost, univerzalizmus (Řeháková 2006: 107-128). Nebo internetový zdroj: <http://studie.soc.cas.cz/index.php3?lang=cze&shw=256>). Tento nástroj je spíše nástrojem kvantitativním, ale z pohledu strukturační či základní kategorizace je nástrojem užitečným.

6.3. fáze explorace

V druhé fázi exploračních rozhovorů, jejichž průměrná délka byla 30 minut, jsem provedl 7 rozhovorů s respondenty ve věku 20-28 let. Popis zkoumaného souboru: zkoumaný vzorek byl složen ze studentů VŠ ve věku 20 – 28 let a stejně starých respondentů, kteří jsou již zapojeni aktivně v pracovním procesu. V kontextu první explorační fáze, kde vznikl pracovní model jednání, jsem vymezil tři typy jednání orientované na cíle a politický rámec jednání, který zpřístupňuje možnost účastnit se ve veřejných procesech. Tyto rozhovory se zaznamenávaly do digitální podoby. Na základě analýzy a již vytvořeného modelu jsem dospěl k následujícím zjištěním, která postoupím kvantitativnímu zpracování.

6.4. První explorovaný typ

6.4.1. Obecný zájem:

První rámec, který pomyslně ohraničuje tendence a parametry jednání, ukazuje na malý zájem o politiku. Politika je s velkými obtížemi definovaná s odkazy na současný stav. (Ž1_24: „*politika, no to, co je v televizi, to je politika, to, co předvádí*“). Politické procesy – události, přecházejí přes výrazný filtr hlavního televizního zpravodajství. Tedy informace jsou zde značně útržkovité. Politické informace tak dostávají podobu jednotlivostí tzv. akutností, které jsou v médiích dostatečně citovány (mediální agenda, viz výše). Zprávy o politických procesech jsou vnímány nekriticky, ze strany mediálních subjektů. Jsou citliví na kauzy, ale tyto kauzy vnímají s jistou nechutí, malou snahou po informovanosti. Což lze odkazovat především k velké pasivitě ze strany tohoto typu aktérů. **Tito respondenti orientují své jednání především na každodenní život, ale také zdůrazňují hodnotovou stránku věci, která může být chápána jako legitimizující prostředek vlastních postojů.** (Ž2_22: „*nejdůležitější je přítel a peníze, takže, abychom sa měli dobře, co víc?*“ Zájem takového rázu může být

dán tím, že tito respondenti jsou zapojeni v pracovním procesu, proto mají malý zájem o otázky, které se netýkají jejich „akutností“.

6.4.2. Volby:

Účast na politice je zastoupena spíše pravidelnou účastí ve volbách a je podmíněna spíše zejména silným sociálním tlakem ze strany rodiny nebo známých. Volby jsou chápány jako povinnost. Ve volebním jednání se odráží jejich první volba, kterou se snaží reflektovat, ale nedostatečně. Což znamená, že respondenti stále nevědí, jak se v příští volbě zachovají, a nedokážou dostatečně diskutovat jednotlivá pro a proti. Aktivitu v politice vidí jako nelogickou, zbytečnou účast. Tyto výroky podporují Schumpeterovu teorii, že výhodnější je pasivita než aktivita. Tento typ voličů lze označit za tradiční, bez větší a citelnější snahy lépe orientovat své jednání.

6.5. Druhý explorovaný typ

6.5.1. Obecný zájem:

První rámec, který pomyslně ohraničuje tendence a parametry jednání, ukazuje na poměrně silný zájem o politiku. Sami svůj zájem označují za průměrný. Sledují informace na internetu a účastní se různých forem diskuzí. Tito aktéři dokážou hodnotit politiku a dokážou ji poměrně jasně vymezit. Nejčastěji vymezují politiku jako prostor nebo proces, kde probíhá boj o moc a boj o řízení státu. Dokážou dále vymezit jednotlivé subjekty a jejich aspekty v politickém procesu, jako je vláda, funkce opozice či soudní moc. Od politiky očekávají změnu. A přiklání se:...Ž3_20: *asi na to, zda přicházejí s něčím novým. Co by mohlo zemi posunout jako celek.* Takový aktéři potřebují dále rozvíjet diskuzi. Vadí jim uzavřenost a semknutost témat nebo politických postojů což se týkalo především kontextu konzervativně pravicové politiky (Kirk 2000). Jsou kritičtí k aktuálnímu dění a dokážou tuto kritiku ukázat na příkladech. Jsou také citliví na kauzy stejně jako první explorovaný typ respondentů. Kauzy se snaží definovat a hledají souvislosti. Což lze také naleznou u malé tendence, kritizovat jednotlivé kauzy, které jsou v médiích. Tito aktéři spíše vyčkávají.

Tito respondenti, orientují své jednání na sociální instituce, respektují stát a politickou moc jako nutnost, která se vždy ustaví v rámci společnosti, a této moci se dokáží podřídit. Pro tyto aktéry jsou nutná témata jako je ekologie, ochrana lidských práv. To odkazují na podporu těchto občanských hnutí. Jejich aktivita je v tomto silnější, není nijak výrazně přehnaná, ale tito aktéři jsou si jasně vědomi své občanské povinnosti, a proto se nebrání různé podpoře občanské společnosti, mezi které patří Greenpeace, Amnesty International či Člověk v tísni.

6.5.2. Volby

Účast na politice je zastoupena spíše pravidelnou účastí ve volbách a je podmíněna vlastním tlakem a nutností naplnit občanskou povinnost. Akt voleb se snaží hodnotit kriticky. Dávají však přednost informacím z médií spíše než podrobnému studiu programu.²⁷ Respondenti tohoto typu formují své názory v diskuzi. Aktivitu v politice vidí jako legitimní formu účasti na věcech veřejných, ale aktivně se nezapojují do politických stran. Dávají přednost participaci na občanské společnosti.

6.6. Třetí explorovaný typ

6.6.1. Obecný zájem:

Rámec jednání ohraničující tendence a parametry jednání odkazuje na aktivní účastníky v politice. Politiku chápou jako nutnost správy věcí veřejných a chtějí se na této správě podílet. Aktivita, nebo spíše zájem o politiku byl stimulován především z rodinného prostředí. Jinými slovy, aktivita nebo nutnost zájmu o věci veřejné nebyly vlastní reflexí aktérů samotných, ale spíše je možné tuto zásluhu připisovat významným druhým.

Zájem o informace a politické dění je zde výrazně vyšší, je to dáno stylem jednání. Zájem o informace na komunální úrovni je nutností. Jedná se o účast na

²⁷ Byť respondenti říknou ve většině případů, že volební program je důležitý a že jej čtou, spíše program strany hraje roli legitimizace jejich jednání. K tomu lze odkázat na kvantitativní šetření z léta 2006 v moravských obcích, které bylo zaměřeno na předvolební očekávání. V tomto šetření respondenti ve více jak 70% argumentovali důležitostí volebního programu, který ve skutečnosti neznali.

pravidelných výborech a schůzích, nejsou zde pochopitelně vyloučeny méně formální setkání s vrcholnými politiky. Tito aktéři jsou aktivní i na poli mediálním. Není proto překvapením, že poměrně aktivně prezentují své názory elektronickou formou, a to nejrozličnějším subjektům, např. médiím, poslancům a senátorům. Tito aktéři se také aktivně zapojují do lokální občanské společnosti, která je v úzkém kontaktu se zastupovaným politickým subjektem. Zde občanská společnost zastává dvojí funkci, prostor pro neformální styky a prosazování zájmů politické strany pomocí vlastního občanského sdružení.²⁸

Pro tyto respondenty byly velmi důležité hodnoty, které jim byly předány během procesu socializace. Aktéři v tomto explorovaném modelu dávají velký prostor k diskuzi a kladou důraz na sociální síť. Diskuze však není cílem, ale pouze jedním z prostředků. Své jednání reflektují v rámci společnosti či zastávaných hodnot. Politická moc je akceptovaná jako jediný legitimní prostředek, který ve společnosti dokáže zajistit pořádek. Velmi silně však zvažují morální odchylky politiků od normy, které porušují legitimní řád (Weber 198), normy.

6.6.2. Volby:

Účast na politice je zastoupena pravidelnou účastí ve volbách a je podmíněna vlastním tlakem a nutností naplnit občanskou povinnost, a to i v podobě podpory politických stran při předvolebních kampaních či akcích pořádaných vlastní politickou stranou. Aktéři hodnotí volby kriticky i ve vztahu ke svým možnostem, které jako respondenti mají. Tento typ aktérů dává přednost informacím, které jsou několikrát ověřené. Informace se snaží selektovat a srovnávat z různých zdrojů, nebojí se získat informace přímo z míst nejvyšších.

²⁸ Tento jev je poměrně častý. Občanské sdružení úzce spojené s politickou stranou není výjimkou. Většinou toto občanské sdružení doplňuje jednu z rolí, které jsou pro politickou stranu hůře realizovatelné. Občanské hnutí může fungovat jako defenzivní blok k tématům, která jsou pro politickou stranu citlivá. Nebo může sloužit jako prostředí k rozvoji a tvorbě idejí. V celostátní politice má každá větší strana vlastní formu takového uskupení a je napojena na některého z čelních představitelů.

7. Andragogická reinterpretace politiky (andragogika jako věda)

Politiku jsem definoval spolu s okolními společenskými formacemi jako regulativ a rámec jednání, který je možné uplatňovat v rámci sociálních institucí a k tomu náležejících forem participace, nebo v přísném slova smyslu regulace okolních subsystémů a prostředí. Politika je jistá forma uspořádání institucí, s kterými je nutné se vyrovnat a které se vyrovnávají s jedincem. V tomto chápání andragogiky jako vědy a na základě předchozí explorační vymezení stěžejní oblasti politických institucí a jejich místa, která stojí v ohnisku zájmu andragogiky. Zájem je orientován na konkrétní oblasti, které lze pomocí andragogické intervence formovat.

Andragogický kontext, s kterým jsem po celou dobu pracoval, je chápání andragogiky jako vědy o vyrovnávání se napětí (Bartoňková 2004: 97). Člověk si vytváří instituce a nástroje, aby přežil. Což lze ovšem také otočit: kdy se instituce vyrovnávají s člověkem.²⁹ Totiž, podle Bartoňkové, nemusí být předmětem andragogiky pouze to, „*jak se dospělý člověk vyrovnává se sociálními institucemi, ale podstatnou roli může hrát způsob, jakým se s ním vyrovnávají „pravidla“ a jak on s nimi*“ (Bartoňková 2004: 97). Bartoňková dále dodává, že v souvislosti se sociálními institucemi se vyrovnáváme v procesu institucionalizace (Berger, Luckmann 1999), a nebo se můžeme vyrovnávat s již existující sociální institucí.

Politika je konkretizovaná, specifická forma sociálních institucí, lépe vyjádřeno, svazek sociálních institucí, pomocí kterého můžeme jednat ve veřejném prostoru. Chápeme-li sociální instituce jako regulující činitele, není proto problém tak vnímat i instituce politické jako regulativy jednotlivých subsystémů. Institucím je imanentní kontrolní funkce, což je jedna z oblastí pro andragogickou intervenci.

Za prvé, je nutné rozlišit, co budeme rozumět andragogikou intervencí. Předmět andragogiky v kontextu politiky jsem definoval jako vyrovnávání se sociálními institucemi a vyrovnávání sociálních institucí s člověkem. Dimenzi takto chápané andragogiky lze zúžit na edukaci. Ovšem politické instituce a jejich vliv lze vztáhnout jak „*na enkulturaci; (tj. získávání a rozvíjení kulturních kompetencí); socializaci a resocializaci (tj. na optimalizaci sociálních pozic a rolí, včetně socioprofesionálních), tak i na edukaci (tj. záměrné a cílevědomé*

²⁹ To byl základ, na kterém byla postavena celá tato práce. Tato dualita politiky provázela text a konečně i analytický nástroj, který jsem vytvořil pro analýzu provedených rozhovorů.

formování člověka, jeho vychovávání a vzdělávání) (Šimek 1995: 97), (Bartoňková 2004: 178). Což je pojetí andragogiky vymezené, jako animace dospělého člověka.

Reinterpretace andragogiky v kontextu regulace aktéra však tyto výše jmenované procesy musí zahrnovat. Dimenze edukace je výrazně limitující, která se zaměřuje na jeden z aspektů upravující sociální jednání.

V první podkapitole, vztahující se k vymezení politiky, která politiku chápe jako typ jednání subsystémů ve veřejném prostoru, si budu všimnat politických institucí, majících funkci především regulativní a kontrolní, kterou vztahuji k výše zmíněným procesům. Název kapitoly určuje, *kdo se vyrovnává – tedy instituce – vyrovnávající okolní prostředí materiální i sociální, z pozice aktéra, instituce formující a kontrolující jednání aktérů, se kterými je nutné se vyrovnat.*

V druhém bodě jsem uvedl, že zájem této práce je orientován na vytváření politických institucí nebo jejich rozvíjení a využívání. Ohnisko zájmu je orientováno přímo na aktéra, jeho jednání a variace anadragogické intervence jako technologie. Předcházející kapitoly určily možné typy jednání, které jsou v rámci sociálního jednání uplatnitelné, a následně byly konfrontovány s teoriemi demokracie deliberativní a agregativní, které jsou přínosné pro úspěšné naplnění cílů této práce. I zde název kapitoly (vyrovnávání institucí - vyrovnávání se institucím) určuje, kdo se vyrovnává se sociálními institucemi. V tomto případě je to aktér.

7.1. Vyrovnávající instituce

Vymezení v rámci anadragogické reinterpretace se významně dotýká subsystémů a konkrétněji politických subsystémů ovlivňujících procesy edukace. Procesy edukace mohou být regulovány politickým aparátem – státem. Např. vzdělávání tak může být chápáno, jako užší vymezení uplatňované kontroly. Jarvis (2001: 28) k tomu podotýká, že vzdělávání může být upravováno vládní politikou, a zároveň může být ponechán prostor pro liberální vzdělání, aby se staralo samo o sebe.

V této souvislosti Bartoňková rozvíjí otázku, zda vzdělávání je instituce, nebo médium. Toto rozlišení stojí na dvou pozicích vycházejících z Habermase³⁰. Termín médium a instituce dle Bartoňkové (2004: 99) korelují s termíny systém (vnější organizace subsystémů orientované na cíl) a životní svět (který je spojen vnitřní participující perspektivou). Sociální instituce jsou pak orientovány ke shodě – integraci, proto patří k životnímu světu. Média jsou orientována k výsledku, a proto patří k systému (Bartoňková 2004: 100). Na vzdělání se můžeme dívat jako na instituci, ale také jako na médium. Podle Bartoňkové je *povinné vzdělávání médiem*, a proto je nahlíženo spíše systémovou perspektivou. Jednání aktérů (v tomto případě stejně tak jednajících subsystémů, jako aktérů samotných) je zaměřeno na cíle, které jsou získávány, nebo je jich dosahováno pomocí *média vzdělání v procesu vzdělávání*. Stát tak může vytvářet a regulovat ostatní subsystémy k tomu, aby podporovaly vzdělání pro snadnější dosažení cílů v rámci politických institucí³¹. V mnoha zemích existuje podle Beneše (2003: 178) státně a legislativně podporovaný systém vzdělávání dospělých. Politické instituce se zaměřují především na *a) legislativu týkající se buď vzdělávání dospělých jako celku, nebo jeho jednotlivých subsystémů (odborné vzdělávání, rekvalifikace, uvolnění z práce za účelem dalšího vzdělávání atd.); b) vytváření nabídky vzdělávacích programů, kontrola, certifikace programů a kvality nabídky; c) přímou a nepřímou finanční podporu* (Beneš 2003: 178).

Na druhé straně vzdělávání dospělých může být chápáno jako alternativní sociálně-politické hnutí, které vytváří a rozvíjí vlastní kulturu a pod vlivem státu a při přílišné (sociálně-politické) institucionalizaci³² by ztratilo vlastní dynamiku. Toto pojetí nalézáme dodnes v různých alternativách, svépomocných a komunitních hnutích (Beneš 2003: 90). Současná krize vzdělávání, mimo již zmíněné, spočívá v institucích, které jsou dědictvím jiné reality (Bauman 2004: 152) Onu státní deinstitucionalizaci, odpoutávání se od státního aparátu následně

³⁰ Jan Balon ve své poznámce uvádí, že Habermas svou analytickou koncepci systému a žitého světa přejímá zejména rozlišení mezi systémovou integrací a sociální integrací Davida Lockwooda (1964). Sociální integrace se dle něj týká spíše morálky a systémová integrace se týká více institucionálních částí (Balon 2007: 109). Teorie seberegulujícího procesu diferenciací jakožto tendence sociální evoluce je rozvíjena N. Luhmanem (2006).

³¹ Silver (1980: 19) chápe vztah mezi vzděláváním a sociální politikou následovně: Vzdělávání ve všech svých formách ... vždy bylo sociálním nástrojem (v našem případě médiem) a historici neustále hodnotili pohnutky tvůrců a uživatelů tohoto nástroje. Jeho nejnovější vyhlášené účely zahrnovaly ochranu demokracie a sociální hodnoty, zlepšení národní účinnosti a ochranu národa. Bylo rovněž považováno jednak za prostředek výběru a ochrany elit, jednak za prostředek sociální spravedlnosti a podkopání elit. Je popisováno v termínech třídní dominance a sociálního ovládnutí, ale také sociálního osvobození a pokroku (Jarvis 2001: 128).

³² Beneš zde mluví o institucionalizaci, ale v tomto směru je řeč spíš o pozici životního světa, kde je instituce chápána ve smyslu sociální integrace.

rozvíjí Illich (2001), který zastává liberální pojetí vzdělávání, „*kteřé se stará samo o sebe*“.

Illich by samozřejmě nepoužil slovo instituce, ale vzdělávání vždycky musí obsahovat elementární podstatu instituce, která patří k životnímu světu. Liberální vzdělávání a jeho existence pak nezávisí *primárně* na aktivní podpoře ze strany státu. Stát vzdělávání nevyužívá jako médium. Vznik takového druhu vzdělávání patří spíše do občanské společnosti, kterou, jak jsem vymezil výše, vyrovnává nebo se snaží vyrovnávat neduhy okolních subsystémů, především ekonomického a politicko-administrativního aparátu. Politika chápáná jako sféra diskuze nad hodnotami, hledání svého místa ve světě (Kopecký 2004: 19) klade důraz na aktivní občanství. Takové vzdělávání lze nazývat *politickým vzděláváním* a může být spojováno především s deliberativním konceptem zmíněným v předchozím textu, jenž je charakteristický požadavkem na vytváření aktivního občanství. Zůstává však zastřeno, do jaké míry je politické vzdělávání ovlivňované – řízené - politickými stranami. Politické vzdělávání může zajišťovat stát a jeho instituce, také však občanská společnost či formovaná privátní sféra, nesoucí znaky občanské společnosti. Intence zájmu však směřuje pouze a jen zpět do prostoru soukromé sféry.

Z analýzy provedených rozhovorů a jejich následné explorace je patrná různorodá aktivita, respektive participace na politických procesech a zájmu o politické dění. Beneš v tomto směru upozorňuje, že dosažené vzdělání hraje důležitou roli v politickém myšlení. „*Lidé s nižším vzděláním preferují materiální hodnoty jako konzum, pořádek, disciplínu, konzervativní názory...apod. S vyšším vzděláním, asi od úrovně maturity, roste preference postmateriálních hodnot jako seberealizace, tolerance, otevřenost k cizím kulturám, ekologické myšlení.*“ (Beneš 2004: 182).

V prvním explorovaném modelu, aktéři preferují spíše materiální hodnoty, které se ve vytvořeném modelu týkají oblasti každodenního života. Explorovaná aktivita (v podobě volební účasti) zde byla chápáná jako nutnost – povinnost. Naopak u dvou zbývajících explorovaných oblastí byla aktivita chápáná jako možnost, kterou je nutné naplnit. Jejich aktivita byla otevřená diskuzi, proto využívali sociální sítě a své jednání nevztahovali na partikulární cíle.

Socializační,³³ enkulturační a resocializační procesy z pohledu politiky jako regulativu jsou také upravovány politickými institucemi. A jak jsem již řekl, politické jednání jako takové je přímo účastno věcí veřejných. Proto předpokládat, že socializace a předávané sociální vzory jednání (Szepański 1966) nejsou ovlivněné politikou, by bylo mylné. Proto politika jako proces spoluvytváří věci veřejné a zasahuje do procesů, např. legislativními úpravami a exekutivními výkony státu, upravuje nebo vytváří prostor pro existenci ostatních subjektů, ovlivňuje průběh socializace. Politické instituce zasahují do procesu socializace, resocializace a enkulturace jak funkcionálně, tak intencionálně. Pokud je zde řeč o funkcionálním zásahu, mám zde na mysli především úpravu okolních subsystémů ekonomických, kulturních a prostředí těchto subsystémů, které obsahují **činitele andragogické interakce**³⁴. V tomto kontextu je možné znovu zmínit Foucalta, kterého zajímala škola jako organizace uplatňující dispozitiv moci (Foucault 2001). V kontextu výše uvedeného je možné mluvit o moci jako o médiu.

7.2. Vyrovnávání institucí - vyrovnávání se institucím

Pozice, ze které je nazíráno na jednání aktérů v rámci politických institucí, je striktně vymezeno typy jednání, které zde byly definované. Ty jsem zmínil především v části textu zabývající se typy jednání od Webera (1998) a Habermase (Nohejl: 2007). V následující části textu nejsou typy jednání cílem našeho zkoumání, identifikované typy jednání sloužily k propojení jednání v rámci teorie demokracie. V tomto směru jsem zmínil především deliberativní a agregativní koncept demokracie.

Kontext vyrovnávání institucí – vyrovnávání se institucím z pozice aktéra je zaměřen primárně na participaci aktérů v politice. Což je sociologická kategorie empiricky měřitelná a teoreticky operacionalizovatelná. Způsob, nebo spíše schopnost vyrovnávání se (prozatím bez odlišení, zda je řeč o deliberativní, nebo agregativní teorii demokracie) je měřitelná obecnými postoji k tomu, co aktéři (v

³³ „Jako socializaci paušálně označujeme postup, který formuje psychický systém a prostřednictvím něj kontrolované tělesné chování člověka prostřednictvím interpenetrace. Interpenetrace se netýká pouze psychického systému člověka. Je do něj vtaženo i tělo“ (Luhmann 2006: 272-276). V tomto smyslu zůstává vedlejší rozlišení socializace na primární, sekundární, jak ji můžeme nalézt u Bergera s Luckmanem (1999), také zde zůstávají stranou normativní aspekty tohoto pojmu, byť s nimi pracuji, dále však tuto otázku nehodlám rozvádět.

³⁴ V rámci sociotechnického paradigmatu se pro vzdělávací interakci tradičně užívá tzv. subjekt-objektové schéma. Mezi činitele andragogické interakce patří především: prostředí, vyučování, jazyk, masmédiá, práce, sociální skupina, rodina, hra, sport, umění, náboženství – církev.

provedených rozhovorech i respondenti) sami definují jako politiku a věci veřejné. Provedené explorační ukázaly, že jednotlivé typy participace se na politických procesech různí nejen frekvencí, ale i kvalitou participace. Kvalita participace pak představuje především dostatek informací o politickém jednání aktéra. Míra participace se v tomto směru různila. Respondenti v prvním explorovaném typu měli problém definovat politické subjekty. A jak již bylo zmíněno výše, tito aktéři dokázali diskutovat především záležitosti, které jsem nazval pracovně *akutnosti*. Ve vytvořeném rámci jednání jsem tyto aktéry zařadil do oblasti životního světa. Lze předpokládat, že míra participace souvisí s mírou informovanosti o aktuálním dění a znalosti politické situace, zmínil jsem již také, že vyšší míru informovanosti o politice lze očekávat u aktérů s vyšším vzděláním. Vyšší míru informovanosti jsem identifikoval u druhé explorované oblasti jednání. Tato oblast jednání je orientovaná na společnost a trvale udržitelný rozvoj, důležité je v tomto směru zmínit, že tito aktéři výrazně užívají diskuzi pro formování témat. Participace těchto aktérů je větší než u aktérů předchozího typu.

Třetí explorovaná oblast jednání je identifikovaná jako jednání výrazně participativní, které je orientované na prosazení deklarovaných hodnot. Tito aktéři byli výrazně spjatí s formou organizované společnosti. Na základě toho lze tvrdit, že aktéři participují určitým způsobem na politických institucích a jsou zapojeni do těchto struktur pomocí občanské společnosti nebo zájmů privátní sféry.

Na základě těchto tří explorovaných oblastí je možné definovat možnost andragogické intervence. V tomto směru již budu odlišovat to, co jsme vymezili jako deliberativní a agregativní teorie demokracie.

7.3. Andragogika jako technologie: prostor pro intervenci

Prostor andragogické intervence v rámci agregativního chápání demokracie je nutné zaměřit na *demystifikaci těch oblastí, které jsou zakryty za procedurálním nánosem demokratických institucí a jsou maskované volební soutěží*, která v rámci agregativního pojetí demokracie existuje. Co to znamená? Míra participace je u aktéra v rámci agregativního pojetí demokracie značně zúžená. Koneckonců, agregativní teorie řeší především otázku legitimní výměny politické elity, proto je zaměření andragogické intervence omezeno na volební kompetence aktérů během volebního procesu. Mezi tyto kompetence přiřazují

především *znalost politické garnitury, subjektů v politické soutěži a volební gramotnost*.³⁵ To je v tomto institucionálním rámci dostatečné pro naplnění volební soutěže, a tím i prostorem pro andragogickou intervenci. Agregativní teorie tento prostor výrazně zužuje do roviny, která se zaměřuje pouze na volební procedury. Čili *political literacy* je zde výrazně omezena.

Demystifikace demokratických institucí a volební soutěže je podobná tomu, co známe u Illicha (2001) v jeho knize: *Odškolení společnosti*. Analogie k Illichovu skrytému učebnímu plánu je obsažena v situaci, kdy je kurikulum interiorizováno subjekty - aktéry. Učitel a subjekt je spojen s touto institucí, která určuje rámce jejich interakce. V případě politiky je to legitimní volební soutěž vytvářející legitimitu volebního procesu pomocí procedur a pravidel.³⁶

Obdobnou situaci totiž nacházím i u Foucalta³⁷ a jeho panoptikonu, kdy mluví o institucionálním propojení jak dozorce a vězně, tak dozorce a ředitele věznice atd. (Foucault 2000: 275-315). Všichni jsou neustále v ohnisku kontrolního stroje – volební soutěže. Panoptikon je automat, kontroluje subjekty a také sám sebe. Jde o systém, který má jedinou intenci - držet nad všemi subjekty v systému neustálý dohled. V Illichově práci lze nalézt tendence, jež odkazují k instituci skrytého učebnímu plánu jako panoptikonu, který aplikuje moc na subjekty, aniž by musel nebezpečně nudovat své aparáty moci. Foucaultův panoptikon (stejně jako u Illicha skryté učební plány) proniká do chování lidí; a na povrchu odkrývá nové objekty poznání, na nichž moc hodlá působit.

Stejně tak i v demokratické soutěži existuje nesnadná pozice pro aktéra, kdy „*předpokládáme, že mínění jedince lze přinejmenším tvarovat shora, pak z toho logicky plyne, že z něho vycházejí pobídky těch, kteří se ucházejí o volený úřad*“ (Shapiro 2001: 48). Politická soutěž se tak může stát a většinou stává dobře strojenou hrou a soubojem ideologií, volebních programů, zájmů skupin, jejichž šance na realizaci pohasíná při novém formování politických elit (Lijphart 1994; Novák 2001; Sartori 2005; Tabery 2006). V tomto duchu je obava z defenzivní a procedurálně zákopové politiky pochopitelná.³⁸ Prostor pro andragogiku identifikuji tam, kde je informací dostatek, ale nejsou žádným způsobem

³⁵ Volební gramotnost se projevuje mírou neplatných hlasů, které jejichž počet je vysoký (www.volby.cz). Týká se to plebiscitů, které nejsou prováděny jednotně. Do volební gramotnosti patří především znalost procedury voleb, tedy znalost správného a špatného hlasování.

³⁶ Volební systémy (Šedo 1977), stranické systémy (Sartori 2005).

³⁷ Viz Bauman (1999, 2004).

³⁸ To se týká především konsociační teorie demokracie, kterou vymezil Lijphart jako konsenzuální propojenost elit s vysokou hladinou kulturní fragmentace (Hloušek, Kopeček 2007: 2004).

kategorizovány. Prostředí elektronických médií, kdy má většina obyvatel přístup k informacím, není problém kvantitativní, ale především v systému a třídění těchto informací³⁹. Běžný aktér má dnes přístup k informacím, které dříve postrádal. Výsledkem je, že se dnes na minimum zmenšil odstup (týkající se jak vertikální, tak i horizontální osy) od těch lidí, kteří mají legitimní účast na moci (Meyrowitz 2006: 264). V tomto ohledu ponechám nezodpovězenou otázku, zda ztracená míra *authority* k voleným elitám vede k nižší volební účasti. Proces masové komunikace lze označit za *jednosměrný* (Dietr 2001), *ovlivňující* (Kliment 1998), bez předpokladu zpětné reflexe. Pakliže nějaká reflexe existuje, lze uvažovat v tom ohledu, že se týká především a jen sekundárních efektů, které z této reflexe vyplynuly.

Prostor pro andragogickou intervenci, která působí pomocí všech zmíněných činitelů, se však týká více masových prostředků, školy, občanské společnosti. Můžeme předpokládat, že míra politické gramotnosti a s ní i navazující politické participaci je výrazně formována pomocí školy (jako instituce) a masmédií.

Jak již v tomto textu jednou zaznělo, agregativní pojetí demokracie, konkrétněji u Schumpetera, neklade na aktéry velké požadavky, proto nelze předpokládat, že by se intervence z pozice andragogiky měly výrazně odlišovat do přehnaně aktivistické pozice. Určitým indikátorem, kterým lze měřit míru participace, je otázka důvěry v politické instituce. Otázka důvěry je poměrně podstatná záležitost. Důvěra v politiku obecně klesá⁴⁰, proto by nemělo překvapit, že politické instituce jako takové nejsou v ohnisku zájmu aktérů. Ti aktéři, kteří nedůvěřují politice, se nesnaží na politice participovat, ale mají zájem o *polis* a mohou jednat v rámci třetího prostoru. V jistém slova smyslu můžeme za indikátor obecné důvěry (pojem, který je těžko operacionalizovatelný, avšak často používaný) považovat formování či pouhé skupenství aktérů v rámci veřejného prostoru a občanské společnosti. „*Vznik mimoparlamentních sociálních hnutí a nátlakových skupin – včetně hnutí za lidská práva... je známkou toho, kolik jednotlivců cítí, že se zavedené politické instituce s patřičnou mírou vážnosti nezabývají otázkami, jež tyto lidi nejvíce pálí*“ (Thompson 1995: 200).

V rámci snahy po vyšší participaci na politických procesech a vyšší občanské angažovanosti, je důležitým momentem volební účast, která v české

³⁹ Viz příloha: graf z výzkum ISSP, kolik procent se účastní internetové diskuze.

⁴⁰ Zdroj: www.cvvm.cz

kotlině momentálně klesá. V současné době lze sledovat pokles volební účasti, mluvíme zde především o volbách do Parlamentu ČR, která poklesla od roku 1990. Volební účast tehdy byla 96% a v současné době (poslední volby do poslanecké sněmovny 2006) se ocitla na 63%.⁴¹ Největší krizi z hlediska volební angažovanosti lze zaznamenat po době opoziční smlouvy, v roce 2002, kdy byla volební účast pouze 58%.

Politika je v současnosti kritizovaná za svou malou míru „veřejnosti“, tedy přístupnosti. Politická moc, monopolizovaná parlamentem a vládou, podle studie *Průvodce krajinou priorit* (2002) blokuje vytváření institucí pro větší participaci občanů. Participace z hlediska volební účasti je na nízké úrovni. Opět, z pozice Schumpetera, se neparticipativní aktéři chovají racionálně právě a jen tím, že se politicky neangažují na politických procesech. Participativní jednání v rámci politických institucí je tak možné označit za neracionální nebo tradiční, viz předchozí text.

7.4. Andragogika jako technologie: nástroj demokracie?

Naopak deliberativní teorie demokracie participativní jednání ve skrze angažované a diskutující povahy vyžaduje a podporuje. Deliberativní demokracie se zaměřuje přímo na aktéra svým jednáním tvarujícího a využívajícího politické instituce. Pro takovou formu jednání musí být aktér politicky gramotný. Politická gramotnost je v kontextu demokracie považována za elementární prvek při porozumění obsahu veřejné diskuze (Westholm 1990: 170). Denver a Hands politickou gramotnost specifikují jako znalost a porozumění politickým procesům a problémům, které lidem umožňuje jednat jako řádným občanům (1990: 263)⁴². Za hlavní činitele při tvorbě politické gramotnosti je definovaný typ školy, socioekonomický status a sociální prostředí – míněno primární sociální skupina, je zde brána v potaz především angažovanost samotných rodičů (Casel, Lo 1997).

Politická gramotnost výrazně ovlivňuje míru a prostor politické angažovanosti. Je možné se v politice angažovat přímo, a to pomocí politických stran či vlastní iniciativy, nebo tyto strany „pouze“ formálně podporovat. Taky je možné participovat na uskupeních, která jsou sama o sobě apolitická (tedy necítí

⁴¹ Zdroj: www.volby.cz

se být politickými subjekty), ale v důsledku mají politické účinky.⁴³ To se už samozřejmě dotýkáme občanské společnosti.⁴⁴ Co tedy znamená ona participace účastníků v rámci politických institucí pro andragogiku jako technologii?

Pakliže je zde řeč o deliberativní demokracii, je nutné se zabývat otázkou, jaké konflikty tohoto pojetí může nabízet. Tak jak jsem teorii deliberativní demokracie prezentoval, je naivní přesvědčení o „čistotě“ argumentací, které jsou kladeny spíše jako ideální typy, nedostatečné (Shapiro).

Konfliktnost v deliberativním pojetí a také prostor pro andragogiku spočívá za prvé v modulárnosti – ad-hoc politice. Nutnost vyrovnávání institucí spočívá především v procesech, které jako takové vyžadují od aktéra rychlejší automatizaci participace na daných formacích v občanské nebo politické veřejnosti (Habermas 2000). Jinými slovy, vyšší počet občanských sdružení či politických forem organizace, jichž je aktér členem, nebo na jejichž formách organizace participuje, vytváří na účastníka vyšší požadavky. To je patrné především u Gellnera a jeho konceptu *modulární člověk*. Problémem jsou tzv. ad-hoc občanské sdružení, vytvářející prostor pro nárazovou angažovanost aktérů. Lze také předpokládat, že míra aktivované zodpovědnosti u každého z aktérů bude nižší. Aktivní aktéři, kteří se podílejí na různých procesech politických stran nebo se podílejí na činnosti tzv. kvazi-veřejnosti, jak jsem ji definoval u Habermase, se mohou dostávat do konfliktů rolí, jejich role jsou nutně ambivalentní. Tento problém popisuje také Weber (to jsem již zmínil v předchozí části textu), který v tomto směru mluví o konfliktech morálních maxim.

Intervence andragogiky jako technologie bych mohl jistě směřovat do projektů zaměřených k vyšší míře politické gramotnosti a participace v čtyřlístku socializace, enkulturace, edukace a profesionalizace. Zde jsou určité ony oblasti, které se týkají andragogiky jako vědy o vyrovnávání se sociálními institucemi. Nicméně, závěr této části práce je určen deliberativnímu kontextu. Andragogika jako nástroj demokracie, vytvářející reflexivní, kritickou diskuzi (Popper 1997), vyžaduje svobodu politickou (Dahrendorf 2007).

⁴³ Typy uplatňovaného jednání, které vymezuje Weber, lze identifikovat všechny kromě afektivního. Participace na demokratických procesech je možné identifikovat v typech jednání: tradiční, hodnotově racionální, účelově racionální. Jak již bylo řečeno, komunikativní jednání je však zvláštním typem jednání a pro deliberativní formace demokracie důležitý. Týká se to především formování aktivní občanské společnosti, minimálně zatížené privátními zájmy.

⁴⁴ Podobné souvislosti jsem odhalil v explorovaných rozhovorech především u druhé a třetí explorované oblasti.

Andragogika, interdisciplinární věda (Bartoňková), odkrývá prostor politických institucí, s nimiž se musí aktér vyrovnat.

Ze strany andragogiky jako technologie jsou možná korektiva v „*demokratickém dialogu myšlení*“ (Beneš 2001: 107). Tato korektiva lze označit za kritické pochybování nebo „*reflexivní pochybnost*“ (Beck 2004; 2007), týkající se nejen demokratického dialogu, ale také formování vlastní identity. Zde rád připomenu K. R. Poppera, který zdůrazňuje ideje kritiky či kritickou diskuzi, která má jedinou funkci: „*odlišiti zrno od plev*“ (Popper 1998: 135). Kritickou diskuzi je nutné umístit především do prostoru třetí sféry občanské společnosti.

Důvody proč jsem již nastínil v předchozím textu. Prostor občanské společnosti obsahuje nejrozumnější sociální hnutí, hájící mnoho pozic. Sociální hnutí je v jistém slova smyslu šancí pro aktéra, respektive *možností výběru* (Dahrendorf 2007: 130), což andragogika, z pozice aktéra, musí reflektovat.

„*Kritika skutečně znamená pokrok. Tam, kde se staví medicína proti medicíně, atomová fyzika proti atomové fyzice, lidská genetika proti lidské genetice, informační technika proti informační technice, je možné posoudit, jaká budoucnost je ve zkumavce*“ (Beck 2004: 368).

Andragogika by v této práci neměla působit jako zaklínadlo, ale ve smyslu politického rozměru, z pozice demokracie, je zcela legitimní, pokud si demokratické instituce přivlastní nebo začnou užívat andragogických nástrojů pro vytváření či formování demokratů. Neboť demokracie potřebuje demokraty, totiž „*demokracie bez demokratů rozkládá sebe samu*“ (Dahrendorf 2007: 115).

8. Cíle empirického šetření – kvantitativní část

Na kvantitativní část v současnosti není prostor. Cíle této práce, které jsem si stanovil, jsem zprvu zamýšlel realizovat v kvantitativním šetření. Což by byl pokus empiricky měřit jednotlivé kategorie, které jsem definoval výše. Tento projekt však zůstane restem tohoto textu. Z teoretických východisek, která jsem na předchozích stránkách popsal, budu konkretizovat jednotlivé cíle, které jsou empiricky měřitelné.

V předcházejícím textu jsem pracoval s označením aktér, což bylo označení pro člověka, jedince pohybujícího se v sociálním prostoru a přicházejícího do styku s politickými institucemi. Vzhledem k nutnosti vymezit zkoumaný soubor, který by měl reprezentovat vymezený výsek reality, na které by se mělo zaměřit kvantitativní šetření. Označení aktér budu nadále používat, ale pojem označuje občana české republiky staršího 17 let.

8.1. Vyrovnávání se s politickými institucemi

V rámci vyrovnávání se s politickými institucemi jsou cíle následující.

- VPI_a Cílem je zjistit míru participace aktéra v politice.
- VPI_b Cílem je zjistit míru důvěry aktéra v politické instituce.
- VPI_c Cílem je zjistit elementární znalost politiky⁴⁵.
- VPI_d Cílem je zjistit možné typy jednání uplatňované v rámci politických institucí.
- VPI_e Cílem je identifikovat proměnné, které nejvíce ovlivňují typ jednání orientované na politické instituce.

⁴⁵ Zde nelze užít pojem „*political literacy*“, protože tak, jak jej vymezují (Westholm 1990; Denver, Hands 1990), je velmi široký, je zde zahrnuta i občanská společnost.

Formy politické participace jsou jistě vyčerpávající a lze najít mnoho kritérií, podle čeho lze participaci kategorizovat. Politická participace je definovaná jako funkce stimulů, osobních faktorů, politického prostředí a sociálního postavení (Lebeda 2006: 15). Vlivy na politickou participaci lze identifikovat v sociodemografickém statusu a hodnotové orientaci. V rámci demokraticky řízených států je klíčovým kritériem politické participace *volební účast / neúčast*, a ta bude osou i tohoto empirického šetření.

Aktivitu je možné rozdělit podle času s energií. Tím je pak možné definovat míru politické participace na jednotlivých akcích.

8.2. Vymezení užitých pojmů

participace

Participace je chápána jako účast na politice. Míra participace bude určena na základě hierarchizovaných podob formy participace.

Tabulka: Hierarchizovaná forma participace

zastávat vysoké veřejné nebo stranické funkce stát se kandidátem na funkci získávat finanční zdroje pro stranu či kandidáta zúčastnit se stranického volebního shromáždění či strategického mítinku účastnit se politické kampaně	Gladiátorské aktivity
---	-----------------------

zúčastnit se politického mítinku nebo sjezdu finančně přispět straně nebo kandidátovi kontaktovat úředníka státní správy / samosprávy / nebo politického lídra	Přechodové aktivity
--	---------------------

přípnout si odznak či nálepku na auto pokusit se s někým hovořit o tom, jak volit iniciovat politickou diskuzi volit ⁴⁶ vnímat politické stimuly	Divácké aktivity
---	------------------

Zdroj: (Millbrath 1965), převzaté: Lebeda; Vlachová

⁴⁶ V kontextu Shumpetera budeme měřit, zda jsou voliči aktivní, nebo ne. Pokud voliči aktivní nejsou a nevolí, můžeme říci, že se aktivně neúčastní politického prostoru. Pokud voliči volí, ale považují svou účast za dostatečnou, potvrzuje se Shumpeterova premisa, že racionální jednání je takové, které zabírá aktérům co nejméně času, protože z toho nemají žádný výrazný užitek. Respondenti, kteří volí a jsou přímo účastni politické diskuze nebo občanského prostoru, se tak vymykají tomu, co definoval Shumpeter. Takové jednání lze chápat agregativním způsobem. Jednání, které je v rozporu se Shumpeterem, je možné označit za deliberativní.

politika

Politika byla vymezena v teoretické části *jako jednání subjektů a objektů, které je přímo účastno veřejné sfěře*. Empirické šetření je nutné orientovat přímo na politické strany, vládu, stát.⁴⁷

důvěra v politiku

Důvěra je v tomto kontextu chápána jako podpora, zahrnutí institucí politiky - státu, vlády a politických stran - do užitých forem jednání. Za důvěru lze považovat četnost podpory nebo účasti na různých formách těchto institucí.

znalost politiky

Je chápána jako znalost politických stran, současné vlády a orientace v základních pojmech užívané politickými stranami.

typy jednání

Typy jednání jsou společné pro obě formy vyrovnávání. (proto viz níže)

8.3. vyrovnávání se politickým institucím

V rámci vyrovnávání se politickým institucím je možné vytvářet tzv. třetí prostor, ten jsem dostatečně vymezil a upozornil na důležitá místa v kontextu této práce v předchozím textu.

Participaci v občanské společnosti lze definovat obdobně jako politickou participaci, ovšem s tím rozdílem, že je zaměřena na třetí prostor. Taktéž lze předpokládat, že by vlivy na participaci v občanské společnosti, budou ovlivněny skrze sociodemografický status a hodnotové orientace.

⁴⁷ To jsou pojmy, ke kterým se respondenti v rozhovorech vztahovali nejčastěji.

V rámci vyrovnávání se politickým institucím jsou cíle následující.

- OP_a Cílem je zjistit míru participace aktéra v občanské společnosti.
- OP_b Cílem je zjistit míru důvěry aktéra v občanskou společnost.
- OP_c Cílem je zjistit míru elementární znalosti občanské společnosti.
- OP_d Cílem je zjistit typy jednání, které aktéři používají v zaměření na občanskou společnost.
- OP_e Cílem je identifikovat proměnné, které nejvíce ovlivňují typ jednání orientovaného na občanskou společnost.

8.4. Participace, oblast občanská společnost

Participace je chápána jako účast v občanské společnosti. Míra participace bude určena na základě hierarchizovaných podob formy participace.

Tabulka: Hierarchizovaná forma participace v občanské společnosti

zastávat funkci v občanské společnosti	
získávat finanční zdroje pro subjekty občanské společnosti	Gladiátorské aktivity
být členem subjektu občanské společnosti	
aktivně spolupracovat se subjektem občanské společnosti	

zúčastnit se mítinku nebo akce občanského sdružení	
finančně podporovat občanské sdružení	Přechodové aktivity
kontaktovat pracovníka občanského sdružení	

připnout si odznak či nálepku na auto	
pokusit se s někým bavit o tématech občanské společnosti	Divácké aktivity
hodnotit pozitivně různá sociální hnutí	
vnímat stimuly občanské veřejnosti	

Zdroj: (Millbrath 1965), upraveno ke kontextu občanské společnosti: Surý

občanská společnost

Občanská společnost je v empirickém šetření vymezena jako formální a neformální sdružování, které vykazuje jistou míru pravidelnosti. Za občanskou společnost považujeme takové formy uskupení, které má daná pravidla: ta můžou mít formalizovanou nebo neformalizovanou podobu. Za občanskou společnost tedy považujeme všechna občanská sdružení upravená příslušným zákonem a neformalizovaná sdružení a kluby, které jsou charakteristické pravidelností, nejsou však upraveny žádným předpisem. (Např. turistické spolky, klub matek, které neexistují *de-iure*.)

důvěra v občanskou společnost

Důvěra je v tomto kontextu chápána jako podpora, zahrnutí instituce občanské společnosti do užitých forem jednání a četnost užití této instituce.

elementární znalost občanské společnosti

Je chápána jako znalost politických stran, současné vlády, orientace v základních pojmech užívaných v kontextu politických stran.

typy jednání

Pro cíle OP_d a VPI_d jsou zaměřeny na identifikaci typu jednání, tedy jakým způsobem aktéři jednají a jaký typ jednání v rámci politiky a občanské společnosti uplatňují.

1. Lze totiž předpokládat, že někteří voliči představují spíše voliče *rituální*. Účastníci občanské společnosti naopak mohou vstupovat do občanského sdružení na základě ritualizovaného jednání. Není výrazně zaměřeno na konkrétní hodnoty. Jednání, které pak není ritualizované, je jednání orientované na základě tradice, nebo spíše

se hodnotou stala sama účast. Což lze odkazovat na voliče na z nižší třídy, kteří vykazují vyšší míru zastoupení tradičních hodnot.

2. Další typ jednání voličů je orientován na osobnosti, které jsou mediálně prezentované. Prezentované osobnosti jsou takové, se kterými se můžou občané setkat v médiích nebo v sociálním prostoru. Občané však na tuto prezentaci mohou klást důraz a výrazně ji akcentovat. Můžu předpokládat, že respondenti budou zdůrazňovat především kvality a deficity jednotlivých aktérů. Tzn. takoví respondenti budou zdůrazňovat osobní rovinu jednotlivých aktérů.
3. Třetím typem aktérů a jejich jednání jsou respondenti, kteří zdůrazňují především hodnoty diskutované strany, kandidáta nebo občanského sdružení, jež korespondují s jejich hodnotami. V kontextu hodnotově racionálního jednání je úkolem identifikovat prezentované hodnoty a jejich váhu.
4. Čtvrtým typem jednání je účelově racionální jednání (instrumentální). Zde se zaměřujeme především na jednání, které směřuje k předem stanovenému cíli. Tento cíl je veřejně nebo neveřejně deklarovaný. Otázkou zůstává, zda je možné identifikovat neveřejně artikulovaný cíl, který bude maskovaný ideologiemi. V rámci této práce se nepokouším identifikovat takové účelově racionální jednání, které je zaměřené na neveřejně deklarovaný cíl, poněvadž je to nad rámec této práce (agregativní kontext).
5. Pátý typ jednání rozvíjí Habermas, zde opouštíme Weberovy typy jednání. Habermasův typ jednání je zaměřen na diskuzi, není však primárně zaměřený na cíl samotný. Upozorňuji, že Habermasův typ jednání je pouze jistým horizontem jednání. Habermasův typ jednání pouze vytváří odlišnou kategorii od jednání, které jsem

popsal výše. Jednání je zde orientováno na diskuzi (deliberativní kontext).

užité nástroje aktérů při vyrovnávání se politickým institucím a při vyrovnávání se s politickými institucemi:

Tato práce není zaměřena primárně na média, ale jsou v tomto kontextu neopomenutelným objektivním činitelem, který ovlivňuje veřejnou a politickou agendu. V intenci práce je, zjištění vlivu mediální agendy na veřejnost. Proto zde budu sledovat tyto cíle:

- M1. Cílem je zjistit, jaké nástroje používají aktéři při vyrovnávání se s politickými institucemi a vyrovnávání se politickými institucím.

8.5. Hypotézy a operacionalizace

HP1. Předpokládáme, že míra participace aktérů v občanské společnosti bude spíše na přechodné formě účasti.

- i. Tato hypotéza vychází především z výsledků Rakušanové z roku 2006, kdy je přibližně 45% české populace členem nějaké neziskové organizace. Z čehož vyplývá i finanční podpora v podobě členských příspěvků.

HP2. Předpokládáme, že míra participace aktérů v politice bude na přechodové úrovni

- i. To vyplývá z výzkumu ESS a analýzy Lebedy a Vlachové (2006) uveřejněné v *Sociologickém časopise*. Z ní vyplývá, že tzv. nevolební participace v ČR je v rámci střední postkomunistické Evropy spíše výjimkou, kdy máme podobnou participaci jako Španělsko a Nizozemsko.

Participace v občanské společnosti či politice navrhuji měřit dle hierarchizovaných kritérií participace, která jsem zmínil výše. Jednotlivé typy

participace - gladiátorské aktivity, přechodové a divácké - budou měřeny podle uvedených možností v uzavřených otázkách.

HP3. Předpokládáme, že míra důvěry aktérů v politiku bude zastoupena středními hodnotami.

- i. Malá důvěra v politiku je silným trendem, alespoň podle mediálních výstupů. Nicméně po podrobné analýze je možné konstatovat, že česká společnost je rozdělena do dvou agregátů, kdy jedna polovina politice důvěřuje 51% a druhá nedůvěřuje.⁴⁸

HP4. Předpokládáme, že míra důvěry v občanskou společnost bude silná.

- i. Vyplývá to z šetření Rakušanové (2007). Stabilně 45% respondentů považuje neziskové organizace v ČR za dobře organizované a jejich práci vnímají pozitivně.

Důvěra v politiku a občanskou společnost bude měřena podle dvou sémantických diferenciálů (subjektivní měření) a dvou projekčních otázek.

HP5. Předpokládáme, že elementární znalost politiky bude na průměrné úrovni.

- i. Zde vycházím z výzkumu Občanství (ISSP probíhajícího v roce 2004) otázkami, které se ptají na konkrétní zájem o

⁴⁸ Pro tuto analýzu byla veřejně dostupná data z pravidelných výzkumů CVVM, která pravidelně zkoumají důvěru v politické instituce. CVVM je kategorizuje pod modul (politika, důvěra, preference). Proměnné se pak ptají na důvěru institutu prezidenta, parlamentu ČR (senát a poslanecká sněmovna), vlády, kraje a obcí. Veřejně přístupná data jsou na adrese <http://nesstar.soc.cas.cz:81/webview/>. Dostupná data jsou od roku 2001 po rok 2007. K analýze však byla použita data za rok 2006 a 2007, ze všech dostupných měsíců. Jednotlivé proměnné a jejich kategorie za všechny dostupné měsíce byly podrobeny aritmetickému průměru. Následně všechny průměry kladných kategorií (rozhodně důvěřuji, spíše důvěřuji) a následně i záporných kategorií (rozhodně nedůvěřuji, spíše nedůvěřuji) byly sumarizovány uvnitř modulu složené z proměnných, které se ptaly na důvěru prezidenta, parlamentu, vlády, krajů, obcí a potencionální účasti na volbách. Následně lze určit procentuelní zastoupení kladných a záporných odpovědí v rámci takto agregovaného souboru. Celková důvěra politických institucí, které byly do výzkumu zahrnuty, ukazuje na 51,4% zastoupení respondentů, kteří politice jako takové důvěřují. V podrobnější analýze lze určit instituty a důvěru aktérů k těmto institutům: prezident 73,6%; vláda 37,9%; poslanecká sněmovna 27,4%; senát 27,2%; krajská zastupitelstva 58,5%; obecní zastupitelstva 66,7%.

politiku a jak moc respondent rozumí politice. Respondenti na tyto otázky odpovídali spíše ve středových kategoriích.

HP6. Předpokládáme, že elementární znalost občanské společnosti bude spíše vysoká.

- i. V tomto bodě opět čerpám z výzkumu Rakušanové (2007). Stabilně 45% respondentů považuje neziskové organizace v ČR za dobře organizované a jejich práci vnímají pozitivně.

Elementární znalost občanské společnosti a politiky bude měřena podle dvou sémantických diferencíálů (subjektivní měření) a dvou projekčních otázek (týkajících se aktuálního dění a znalosti konkrétního významu pojmu týkajícího se politiky).

HP7. Předpokládáme, že nejčastější typ jednání v rámci politických institucí bude účelově racionální.

HP8. Předpokládáme, že typy jednání v rámci občanské společnosti budou účelově racionální.

- i. Toto tvrzení vyplývá spíše z provedených rozhovorů – explorací

HP9. Předpokládáme, že typy jednání v rámci politických institucí nebo občanské společnosti souvisí se sociodemografickými charakteristikami aktéra.

- i. Za výrazné proměnné lze určit věk, pohlaví, konfesi, velikost sídla a kraj.

Užité typy jednání v kontextu občanské společnosti budou měřeny podle pěti sémantických diferencíálů (subjektivní měření) a deseti projekčních otázek (objektivní měření).

Všechny ostatní hypotézy navrhuji testovat pomocí dvou sémantických diferencíálů, které budou zamřeny na aktéra (subjektivní zamření).⁴⁹

HP10. Předpokládáme, že nejčastěji používané prostředky získávání informací o politice budou televizní kanály, denní tisk a rozhlas.

- i. Tato skutečnost vyplývá z výzkumu Občanství ISSP 2004, internet byl před čtyřmi lety ve více jak 81% nepoužívaným zdrojem. Lze v tomto směru očekávat zlepšení díky zvyšování se internetové gramotnosti a dostupnosti, kdy vysokou internetovou gramotnost lze očekávat do věku 35 let. Jako dominantní médium z hlediska politiky a občanské společnost stále zůstává televize, rozhlas a denní tisk.

⁴⁹ Např. otázka týkající se znalosti volebního programu a jeho důležitosti je příhodným ilustrativním příkladem. Respondenti se stylizují do lepšího světla, proto na otázku, zda čtou volební program, většinou řeknou ano. (To potvrzují i mé výzkumy, které jsem provedl v létě do 2006 před komunálními volbami.)

9. *Resumé*

Politiku jsem vymezil jako systém možností (Dahrendorf 2007) a na straně druhé jako systém povinností – regulací, které se dotýkají systému a životního světa (Habermas 1998), za politické jednání je pak považováno to, které je vztahováno k veřejné sféře (Habermas 2000). Andragogika jako věda o vyrovnávání se sociálními institucemi zde dostává široký prostor, který lze rozdělit na dva aspekty. Na jedné straně se andragogika může soustředit na systémovou rovinu, což je vyrovnávání aktéra subsystémy, politicko-administrativní systém zde figuruje jako legitimní regulátor okolních subsystémů, které může ovlivňovat skrze procesy animace. Druhá rovina andragogiky je zaměřená na aktéra a jeho vyrovnávání se, se sociálními institucemi, tedy jeho jednání v rámci politických institucí. Jako prostor jsem definoval veřejnost a občanskou společnost, kterou jsem označil za třetí prostor. V tomto kontextu jsem identifikovat možné typy jednání a pokusil se je propojit s institucionálním rámcem jednání: demokracií. Zaměřil jsem se především na agregativní teorii demokracie, která je pro andragogickou intervenci značně zúžená. A na druhé straně jsem pracoval s pojetím deliberativním, které klade na aktéry vyšší požadavky, a tím i na andragogiku jako technologii. Na závěr tohoto textu jsem připojil návrh výzkumu, který by napomohl při dalším bádání nad otázkou, jakým způsobem se aktér vyrovnává s politickými institucemi a jak se tyto instituce vyrovnávají s aktérem.

10. Seznam použité literatury a zdrojů

1. Arendt, Hannah,. Eichmann v Jeruzalémě : zpráva o banalitě zla. 1. vyd. Praha : Mladá fronta, 1995. 428 s. ISBN: 80-204-0549-6.
2. Balon, Jan. Sociologická teorie : příběh krize a fragmentace - projekt obnovy a rekonstrukce / Jan Balon. Vyd. 1. Praha : Sociologické nakladatelství, 2007. 164 s. ; ISBN: 978-80-86429-72-4.
3. Bartoňková, Hana. Foucaultovo andragogické kyvadlo. 1. vyd. Katedra andragogiky a personálního řízení UK, Praha 2004. 292 s. ISBN 80-86284-46-1.
4. Barša, Pavel,. Levice v postrevoluční době : občanská společnost a nová sociální hnutí v radikální politické teorii 20. století / Pavel Barša a Ondřej Císař. 1. vyd. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004. 210 s. ; ISBN: 80-7325-033-0.
5. Bauman, Zygmunt,. Individualizovaná společnost / Zygmunt Bauman ; [z anglického originálu ... přeložil Martin Ritter]. Vyd. 1. Praha : Mladá fronta, 2004. 290 s. ; ISBN: 80-204-1195-X.
6. Bauman, Zygmunt,. Tekutá modernost / Zygmunt Bauman ; [z anglického originálu] přeložil Blumfeld s.m.. 1. vyd. Praha : Mladá fronta, 2002. 343 s. ; ISBN: 80-204-0966-1.
7. Berger, Peter Ludwig,. Sociální konstrukce reality : pojednání o sociologii vědění / Peter L. Berger, Thomas Luckmann. 1. vyd. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. 214 s. ISBN: 80-85959-46-1.
8. Beneš, Milan,. Andragogika / Milan Beneš. 1. vyd. Praha : Eurolex Bohemia, 2003. 216 s. ; ISBN: 80-86432-23-8.
9. Beneš, Milan,. Andragogika : filosofie-věda / Milan Beneš. Praha : Eurolex Bohemia, 2001. 122 s. ISBN: 80-86432-03-3.
10. Bauman, Zygmunt,. Globalizace : důsledky pro člověka / Zygmunt Bauman. Vyd. 1. Praha : Mladá fronta, 1999. 157 s. ISBN: 80-204-0817-7
11. Beck, Ulrich,. Vynalézání politiky : k teorii reflexivní modernizace / Ulrich Beck ; přeložil Břetislav Horyna. Vyd. 1. Praha : Sociologické nakladatelství, 2007. 273 s. ; ISBN: 978-80-86429-64-9.
12. Beck, Ulrich,. Riziková společnost : na cestě k jiné moderně / Ulrich Beck ; přeložil Otakar Vochoč. Vyd. 1. Praha : Sociologické nakladatelství, 2004. 431 s. ; ISBN: 80-86429-32-6.
13. Bell, Daniel,. Kulturní rozpory kapitalismu / Daniel Bell. Vyd. 1. Praha : Sociologické nakladatelství, 1999. 335 s. ISBN: 80-85850-84-2.
14. Carol A. Cassel; Celia C. Lo. In: n Political Behavior, Vol. 19, No. 4. (Dec., 1997), pp. 317-33
15. Dahrendorf, Ralf,. Hledání nového řádu : přednášky o politice svobody v 21. století / Ralf Dahrendorf ; [přeložil Miloš Havelka]. Vyd. 1. Praha : Paseka, 2007. 141 s. ; ISBN: 978-80-7185-719-8.
16. Denver; Hands. In: Political Behavior, Vol. 19, No. 4. (Dec., 1997), pp. 317-335

17. Dahrendorf, Ralf. Moderný sociálny konflikt. Bratislava : Archa, 1991. 320 s ISBN: 80-7115-024-X.
18. Císař, O. Občanský republikanismus a deliberativní demokracie. In: Demokracie : teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie / Vít Hloušek, Lubomír Kopeček (eds.). 2. vyd. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2007. 379 s. ; ISBN: 978-80-210-4249-0. ISBN: 978-80-210-3195-1.
19. Demokracie : teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie / Vít Hloušek, Lubomír Kopeček (eds.). 2. vyd. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2007. 379 s. ; ISBN: 978-80-210-4249-0. ISBN: 978-80-210-3195-1.
20. Electoral Systems and Party Systems : a Study of Twenty-Seven Democracies 1945-1990 / ... [et al.]. Oxford : Oxford University Press, 1994. 17, 209 s ISBN: 0-19-827347-9.
21. Foucault, Michel,. Dohlížet a trestat : kniha o zrodu vězení / Michel Foucault ; [z francouzského originálu přeložil Čestmír Pelikán]. Praha : Dauphin, 2000. 427 s. ISBN: 80-86019-96-9.
22. Fay, Brian,. Současná filosofie sociálních věd : multikulturní přístup / Brian Fay ; [z anglického originálu] přeložila Jana Ogrocká. 1. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 2002. 324 s. ISBN: 80-86429-10-5.
23. Foucault, Michel,. Dějiny sexuality. Michel Foucault. Praha : Herrmann & synové, 1999. 189 s. ;
24. Foucault, Michel,. Myšlení vnějšku / Michel Foucault ; [z francouzských originálů přeložili Čestmír Pelikán ... et al.]. Vyd. 2. V Praze : Herrmann & synové, 2003 , c1996. 303 s. ; ISBN: 80-239-2454-0.
25. Gellner, Ernest André,. Podmínky svobody : občanská společnost a její rivalové. 1. vyd Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 1997. 187 s ISBN: 80-85959-27-5.
26. Hobbes, Thomas,. Leviathan, neboli, O podstatě, zřízení a moci státu církevního a občanského / Tomáš Hobbes ; přeložil J. Hruša. Praha : Melantrich, 1941. 375 s.
27. Habermas, Jürgen,. Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu / Jürgen Habermas. Vyd. 1. Praha : Filosofia, 2000. 187 s. ISBN: 80-7007-130-3.
28. Habermas, Jürgen,. Strukturální přeměna veřejnosti : zkoumání jedné kategorie občanské společnosti / Jürgen Habermas. Vyd. 1. Praha : Filosofický ústav Akademie věd České republiky, 2000. 418 s. ISBN: 80-7007-134-6.
29. Hendl, Jan,. Kvalitativní výzkum : základní metody a aplikace / Jan Hendl. Vyd. 1. Praha : Portál, 2005. 407 s. : ISBN: 80-7367-040-2.
30. Hloušek, L. Klasická liberální teorie demokracie. In: Demokracie : teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie / Vít Hloušek, Lubomír Kopeček (eds.). 2. vyd. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2007. 379 s. ; ISBN: 978-80-210-4249-0. ISBN: 978-80-210-3195-1.
31. Illich, Ivan,. Odškolnění společnosti : (polemický spis) / Ivan Illich. Vyd. 1. Praha : Sociologické nakladatelství, 2001. 109 s. ISBN: 80-85850-96-6.

32. Jarvis, Peter. The sociology of adult & continuing education. I. title. New Hampshire, Croom Helm 1985. 259 s. ISBN 0-7099-1439-3.
33. Kirk, Russell, Konzervativní smýšlení / Russell Kirk. V čes. jaz. vyd. 1. Praha : Občanský institut, 2000. 633 s. ISBN: 80-86228-03-7.
34. Kopeček, V. Koncept demokracie J. Schumpetera. In: Demokracie : teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie / Vít Hloušek, Lubomír Kopeček (eds.). 2. vyd. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2007. 379 s. ; ISBN: 978-80-210-4249-0. ISBN: 978-80-210-3195-1.
35. Kopeček, V. Elity demokracie. In: Demokracie : teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie / Vít Hloušek, Lubomír Kopeček (eds.). 2. vyd. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2007. 379 s. ; ISBN: 978-80-210-4249-0. ISBN: 978-80-210-3195-1.
36. Kopecký, Martin, Sociální hnutí a vzdělávání dospělých : aktivní občanství jako cíl pro celoživotní učení / Martin Kopecký. 1. vyd. Praha : Eurolex Bohemia, 2004. 131 s. ; ISBN: 80-86432-96-3.
37. Kliment, Pavel. Aktéři (účastníci) andragogického procesu IN: ŠIMEK, Dušan. ed. The individual and society at the turn of the century: view from both sides. UP Olomouc 1998. 459 s. ISBN 80-7067-923-9.
38. Kunštát, D. IN: České veřejné mínění : výzkum a teoretické souvislosti / Daniel Kunštát (ed.) ; Jan Červenka ... [et al.]. Vyd. 1. Praha : Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2006. 226 s. : ISBN: 80-7330-081-8. ISBN: 807330081-8.
39. Lebeda, T; Vlachová, K. Aktivní občanství a spokojenost v Evropě. In: Sociologický časopis. Praha 2006: Sociologický ústav AV ČR, 1965 sv.42 ISSN: 0038-0288.
40. Le Bon, Gustave. Psychologie davu. Praha : Kra, 1994. 159 s ISBN: 80-901527-8-3.
41. Locke, John, Druhé pojednání o vládě. 2. vyd Praha : Svoboda, 1992. 184 s ISBN: 80-205-0222-X.
42. Lockwood, David 1964. System integration. In Georg Zolshan & Walter Hirsch (eds.). Explorations in Social Change. London: Routledge & Kegan Paul.
43. Loužek, Marek, Max Weber / Marek Loužek. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2005. 753 s. ; ISBN: 80-246-0812-X.
44. Luhmann, Niklas, Sociální systémy : nárys obecné teorie / Niklas Luhmann ; [z německého originálu ... přeložil Pavel Váňa]. 1. vyd. Brno : CDK Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006. 550 s. ; ISBN: 80-7325-100-0.
45. Meyrowitz, Joshua. Všude a nikde : vliv elektronických médií na sociální chování / Joshua Meyrowitz ; [z anglického originálu ... přeložili Jan Jiráček ... et al.]. 1. české vyd. Praha : Karolinum, 2006. 341 s. ; ISBN: 80-246-0905-3.
46. Mill, John Stuart, O svobodě = [On liberty]. John Stuart Mill ; Přel. dr. K. Radil. Praha : Otto, 1913. 96, 110 s.
47. Millbarth, L. W. 1965. Political Participation. Chicago: Rand McNally & Company.
48. Mills, Charles Wright, Mocenská elita / Charles Wright Mills ; z angl. orig. ... přel. František Kejdana ; předml. Sociolog humanista, encyklopedické heslo a stať o autorovi naps. Miroslav Jodl. 1. vyd. Praha : Orbis, 1966. 500 s.
49. Nerovnost, spravedlnost, politika : Česká republika 1991-1998 / Petr Matějů ... [et al.]. Vyd. 1. Praha : Sociologické nakladatelství, 2000. 402 s. : ISBN: 80-85850-82-6.

50. Novák 2001. In: http://sreview.soc.cas.cz/upl/archiv/files/183_13nova16.pdf
51. Nohejl, Marek., Jednání, diskurs, kritika : myslet společnost / Marek Nohejl. Vyd. 1. Praha : Sociologické nakladatelství, 2007. 242 s. ; ISBN: 978-80-86429-71-7.
52. Offe, C., Krise und Krisenmanagement. In: Habermas, Jürgen., Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu / Jürgen Habermas. Vyd. 1. Praha : Filosofía, 2000. 187 s. ISBN: 80-7007-130-3.
53. Offe, C. In: Znebežánek, František., Sociální hnutí : teorie, koncepce, představitelé. 1. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 1997. 175 s. ISBN: 80-85850-31-1.
54. Parsons, Talcott., Essays in sociological theory. 4. print. New York, 1967
55. Popper, Karl Raimund., Život je řešení problémů : o poznání, dějinách a politice. 1. vyd. Praha : Mladá fronta, 1998. 287 s. ISBN: 80-204-0686-7.
56. Popper, Karl Raimund., Bída historicismu / K.R. Popper. Vyd. 2., opr. Praha : Oikoymenth, 2000. 134 s. ISBN: 80-86005-80-1.
57. Prokop, Dieter., Boj o média : dějiny nového kritického myšlení o médiích / Dieter Prokop ; [z německého originálu ... přeložily Barbara Köpplová a Monika Loderová]. 1. české vyd. Praha : Karolinum, 2005. 409 s. ; ISBN: 80-246-0618-6.
58. Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku / [redakce Šárka Nováková]. 1. vyd. Praha : Gutenberg, 2002. 686 s. ISBN: 80-86349-06-3.
59. Rakušanová, Petra., Organizovaná občanská společnost v České republice / Petra Rakušanová, Barbora Stašková. Vyd. 1. Praha : Professional Publishing, 2007. 116 s. : ISBN: 978-80-86946-22-1.
60. Fiala, P. Ideály státu a jejich realizace. In: Revue politika : politika - společnost - kultura. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2003- sv. 18/ 2007: 19 ; ISSN: 1214-0899.
61. Řeháková 2006. In: <http://studie.soc.cas.cz/index.php3?lang=cze&shw=256>
62. Sartori, Giovanni., Strany a stranické systémy : schéma pro analýzu / Giovanni Sartori ; [z anglického originálu ... přeložili Jiří Kohoutek, Petr Tomáš]. 1. vyd. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. 466 s. : ISBN: 80-7325-062-4.
63. Sartori, Giovanni., Srovnávací ústavní inženýrství : zkoumání struktur, podnětů a výsledků / Giovanni Sartori. Vyd. 1. Praha : Sociologické nakladatelství, 2001. 238 s. ISBN: 80-85850-94-X.
64. Simmel, Georg., Peníze v moderní kultuře a jiné eseje / Georg Simmel ; [z německých originálů přeložil Otakar Vochoč]. Vyd. 2. Praha : Sociologické nakladatelství, 2006. 206 s. ; ISBN: 80-86429-59-8.
65. Schumpeter, Joseph Alois., Kapitalismus, socialismus a demokracie / Joseph A. Schumpeter ; [z anglického originálu ... přeložil Jiří Ogrocký]. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2004. 470 s. ; ISBN: 80-7325-044-6.
66. Schumpeter, Joseph Alois., Capitalism, socialism and democracy / Joseph A. Schumpeter. 2nd impress. London : Allen & Unwin, 1979. xiv, 437 s.
67. Shapiro, Ian. Teorie demokracie dnes / Ian Shapiro, Jürgen Habermas ; úvodní studii napsal Milan Znoj ; [z anglického originálu přeložil Martin Pokorný a z německého

- originálu přeložila Alena Bakešová]. Vyd. 1. Praha : Filosofia, 2002. 95 s. ISBN: 80-7007-156-7.
68. Strauss, Anselm. Základy kvalitativního výzkumu : postupy a techniky metody zakotvené teorie / Anselm Strass, Juliet Corbinová. Vyd. 1. Boskovice : Albert, 1999. 196 s. : ISBN: 80-85834-60-X
69. Szczepański, Jan,. Základní sociologické pojmy. Vyd. 1 Praha, 1966.
70. Šimek, Dušan, Andragogika na pokraji vědy. S-Obzor 4 (7), č. 2 – 3. 1995.
71. Šimek, Dušan. Místo pro andragogiku. IN. Andragogika. ed. JOCHMAN, Vladimír. 1. vyd. FF UP, Olomouc 1993.
72. Talcott Parsons a jeho přínos soudobé sociologické teorii / Jiří Šubrt, editor. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2006. 245 s. : ISBN: 80-246-1239-9
73. Tabery, Erik,. Vládneme, nerušit : opoziční smlouva a její dědictví / Erik Tabery. Vyd. 1. Praha ; Paseka, 2006. 300 s. ; ISBN: 80-7185-446-8.
74. Thompson, John B.. Média a modernita : sociální teorie médií / John B. Thompson ; [z anglického originálu ... přeložil Jan Jiráček]. 1. české vyd. Praha : Karolinum, 2004. 219 s. ; ISBN: 80-246-0652-6.
75. Weber, Max. Metodologie, sociologie a politika ; z německých originálů vybral a uspořádal Miloš Havelka / Max Webber. Vyd. 1 Praha : Oikymenh, 1998. 354 s ISBN: 80-86005-48-8.
76. Westholm. in: PoliticalBehavior,Vol.19,No.4.(Dec.,1997),pp.317-335
77. Znebežánek, František,. Sociální hnutí : teorie, koncepce, představitelé. 1. vyd Praha : Sociologické nakladatelství, 1997. 175 s ISBN: 80-85850-31-1.
78. Znoj, Milan. Meze veřejného rozumu v Rawlově podání. In: Demokracie, veřejnost a občanská společnost / Marek Hrubec (ed.). Vyd. 1. Praha : Filosofia, 2004. 268 s. ; ISBN: 80-7007-211-3.

10.1. Ostatní zdroje

1. <http://archiv.soc.cas.cz/>
 - **NESSTAR: Subtitle:** V0601, V0602, V0603, V0604, V0605, V0606, V06017
 - **NESSTAR: FILE NAME:** ISSP04cr.NSDstat.sav
2. <http://www.soc.cas.cz/>
3. <http://www.cvvm.cas.cz/>

11. Přílohy

11.1. Vybrané grafy

1. Graf: výzkum ISSP 2004⁵⁰(občanství)

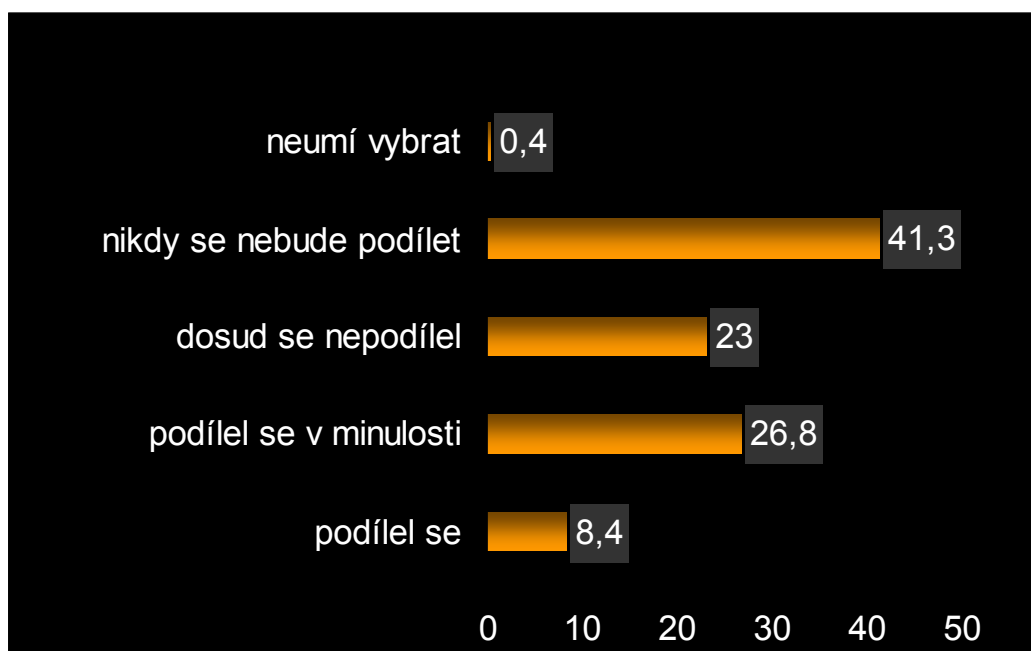
2. Graf: výzkum CVVM⁵¹ agregace dat, proměnné definované jako politické instituce za rok 2006 a 2007.

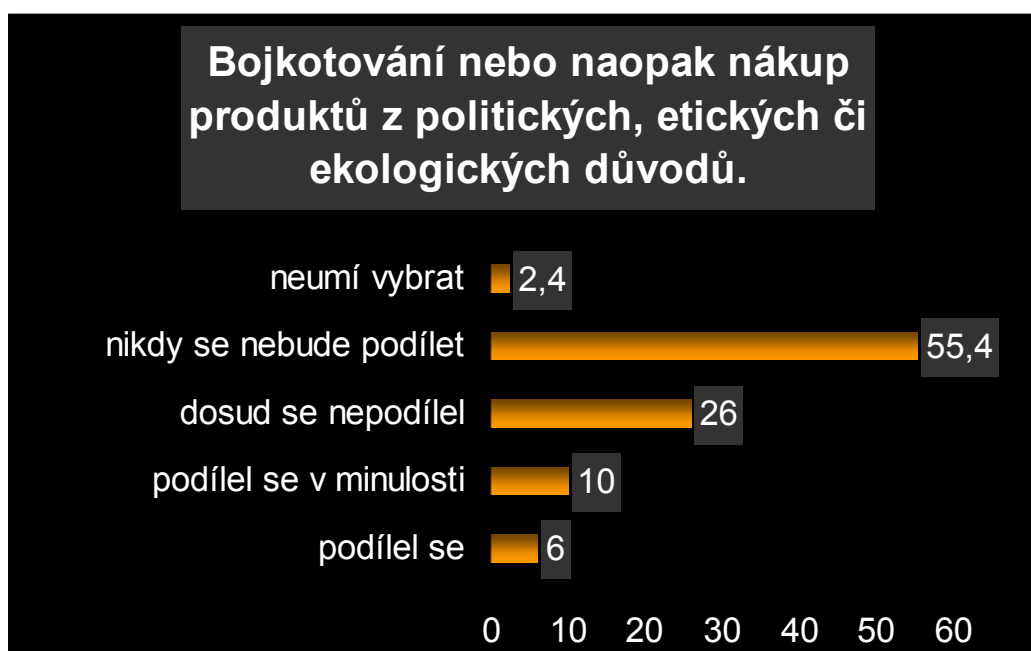
⁵⁰ <http://nesstar.soc.cas.cz:81/webview/>

⁵¹ <http://nesstar.soc.cas.cz:81/webview/>

3. Graf: občanství ISSP 2004⁵² aktivita občanů: podpis petice

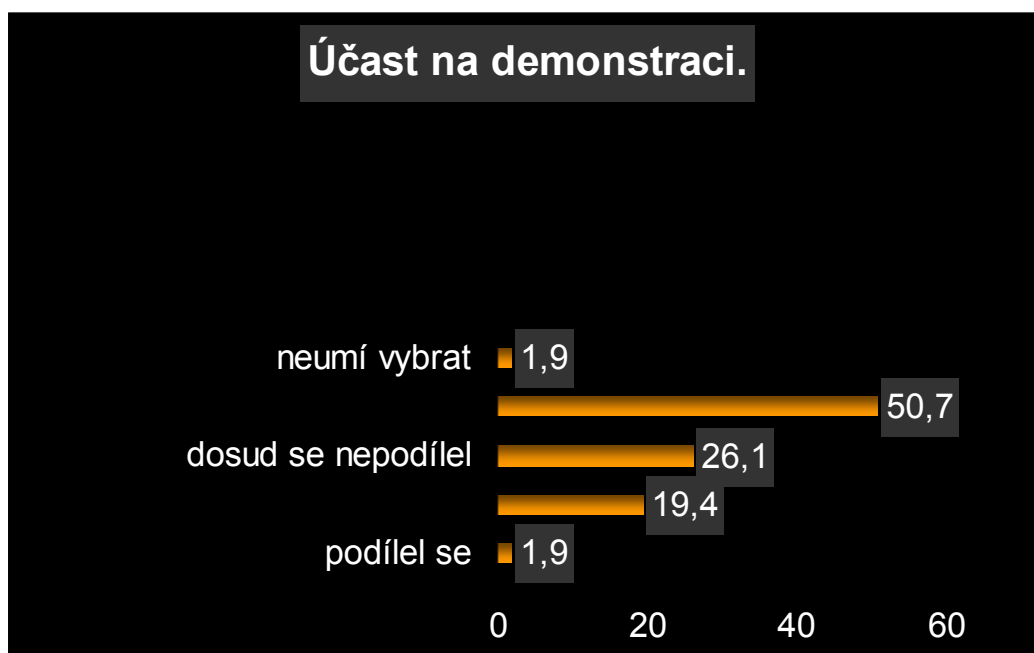
4. Graf: občanství ISSP 2004⁵³ aktivita občanů: bojkotování nebo nákup produktů.

⁵² <http://nesstar.soc.cas.cz:81/webview/>

⁵³ <http://nesstar.soc.cas.cz:81/webview/>

5. Graf: občanství ISSP 2004⁵⁴ aktivita občanů: účast na demonstraci.

6. Graf: občanství ISSP 2004⁵⁵ aktivita občanů: kontaktování politiků nebo úředníků.

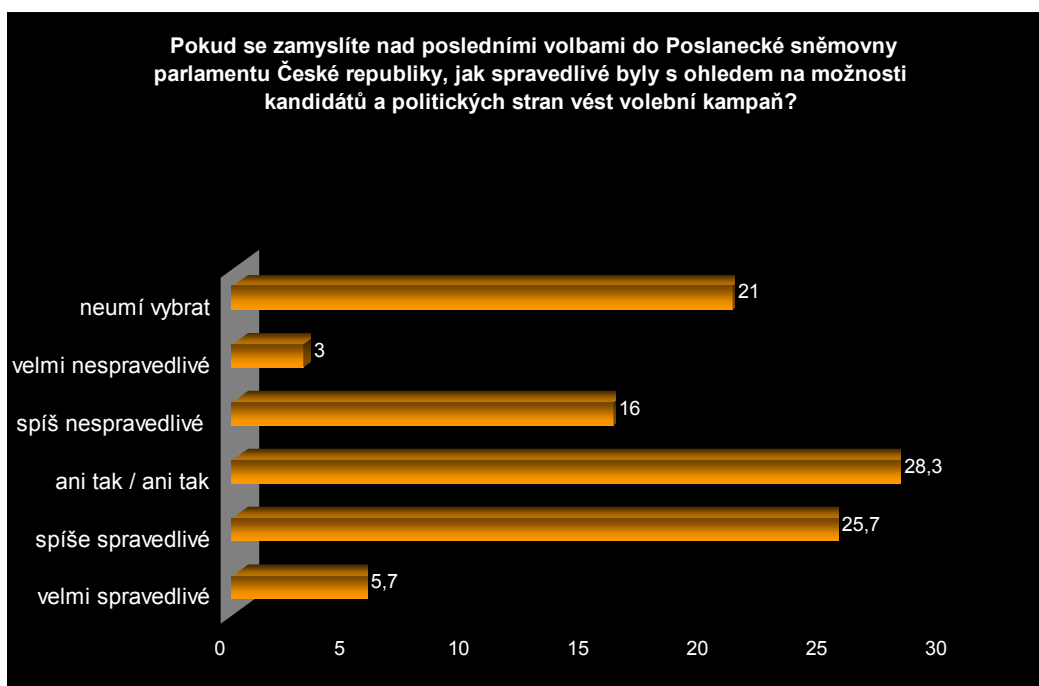
⁵⁴ <http://nesstar.soc.cas.cz:81/webview/>

⁵⁵ <http://nesstar.soc.cas.cz:81/webview/>

7. Graf: občanství ISSP 2004⁵⁶ aktivita občanů: obecný zájem o politiku.

8. Graf: občanství ISSP 2004⁵⁷ názor občanů hodnocení volební soutěže a konečných výsledků.

⁵⁶ <http://nesstar.soc.cas.cz:81/webview/>

⁵⁷ <http://nesstar.soc.cas.cz:81/webview/>

11.2. Schéma využití andragogiky jako nástroje - technologie moci

